

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

Sourozenecké konstelace a jejich vliv
na asertivní dovednosti

Marcela Divišová

Vedoucí práce: PhDr. Daniela Stackeová, Ph.D.

Praha, 2013

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 28.6. 2013

.....

podpis

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat paní PhDr. Daniele Stackeové, Ph.D., za odborné vedení práce a i za její podnětné připomínky v průběhu i dokončování práce.

Dále bych chtěla poděkovat panu Mgr. et. Mgr. Ondřeji Špačkovi a paní Mgr. Evě Richterové za jejich cenné rady zejména v začátcích práce.

Nesmím zapomenout na svou rodinu, mého přítele a své přátele, kteří mi všichni během psaní práce poskytovali psychickou podporu.

Obsah

Úvod	6
1 Teoretická část.....	7
1.1 Rodina jako základ socioemocionálního vývoje	7
1.2 Socioemocionální vývoj dítěte v raném věku	8
1.2.1 Prenatální a novorozenecké období	9
1.2.2 Kojenecké období	10
1.2.3 Batolecí období.....	12
1.2.4 Předškolní věk	13
1.3 Sourozenecké konstelace	15
1.3.1 Prvorozené děti a jedináčci.....	17
1.3.1.1 Prvorození	17
1.3.1.2 Jedináčci.....	18
1.3.2 Později narozené děti.....	20
1.3.2.1 Prostřední děti	21
1.3.2.2 Nejmladší ze sourozenců („benjamínci“)	22
1.3.3 Dvojčata.....	23
1.3.4 Co může mít vliv na projev konstelace?.....	23
1.3.4.1 Pohlaví jedince	24
1.3.4.2 Věkové rozestupy mezi jednotlivými sourozenci	24
1.3.4.3 Výchova	25
1.3.4.4 Fyzické odlišnosti	26
1.3.4.5 Žárlivost a rivalita	27
1.3.4.6 Ostatní vlivy.....	27
1.4 Asertivita.....	28
1.4.1 Asertivní práva a povinnosti.....	29
1.4.1.1 Asertivní práva	29
1.4.1.2 Asertivní povinnosti	29
1.4.2 Asertivní dovednosti.....	30
1.4.2.1 Techniky k zapojení emocí.....	30
1.4.2.2 Techniky umožňující přiměřeně reagovat na požadavky:	30
1.4.2.3 Dovednosti pomáhající vhodně reagovat při kritice:	30
1.4.3 Pasivita, agresivita a manipulace.....	31
1.4.3.1 Pasivita	31
1.4.3.2 Agresivita	31
1.4.3.3 Manipulace.....	31

1.4.4 Odkud se bere (ne)asertivní jednání?	32
1.4.4.1 Jak se člověk může naučit sociálním dovednostem	34
2 Empirická část	34
2.1 Výzkumný problém a hypotézy	34
2.2 Výzkumná strategie	34
2.3 Techniky sběru dat.....	35
2.4 Výběr vzorku	36
2.5 Analytické postupy	36
2.6 Výsledky	38
2.6.1 Příklad č. 1	38
2.6.2 Příklad č. 2.....	40
2.6.3 Příklad č. 3.....	42
2.7 Charakteristika sledovaného souboru.....	45
2.7.1 Srovnání jednotlivých konstelací podle počtu respondentů a podle výsledků asertivity.....	45
2.7.2 Srovnání počtu respondentů a výsledků asertivity podle pohlaví:	46
2.7.3 Rozložení respondentů podle věku.....	50
2.8 Hodnocení kvality výzkumu	50
2.8.1 Split half testy	52
2.9 Etické otázky společenskovedního výzkumu	53
2.10 Diskuze.....	54
3 Závěr	56
4 Použitá literatura a zdroje	57
4.1 Internetové zdroje	58
5 Přílohy.....	58

Úvod

V mé práci se zabývám vlivem sourozeneckých konstelací na asertivní dovednosti. Jak se sourozenci od sebe navzájem liší, mi vždy přišlo velmi pozoruhodné. Sleduji to občas i ve svém okolí. Spousta starších sourozenců mi připadá zodpovědnější, než jsou jejich mladší sourozenci. Já sama mám mladšího bratra, s kterým jsme úplně odlišné osobnosti.

V rodině tráví většina z nás nejvíce času, a zejména v dětství nám dává základní návyky, připravuje nás na budoucí život a má silný vliv na celkový vývoj osobnosti. Je to také první skupina lidí, ke kterým si vytváříme určitý vztah. Osvojené základy pro sociální interakci si odnášíme i do vztahů mimo rodinu. Přicházíme zde do kontaktu nejen s rodiči, ale také se sourozenci. To jakou sourozeneckou pozici v rodině máme, se může podepsat na našich osobnostních rysech. Mezi sourozenci existuje většinou jistá rivalita a navzájem se přetahují, aniž si to uvědomují, o přízeň svých rodičů. Zároveň k nám také rodiče podle naší sourozenecké pozice chovají. Mladším sourozencům se může zdát povědomý výrok: „na to jsi ještě moc malý“. Starší děti zase např. musí často mladším ustupovat a starat se o ně.

Tato sourozenecká pozice, už jen protože se sourozenci často mezi sebou předhánějí, má vliv i na sebeprosazení jedince, ale také na to, jakým způsobem se člověk dokáže prosadit. Zda je to manipulací, agresivním způsobem nebo zda přitom dokáže brát ohledy i na druhé. Schopnosti prosadit se s ohledem na druhé říkáme asertivita.

Všechny tyto skutečnosti jsem se pokusila shrnout v následujících řádcích a zároveň jsem provedla studii, která zjišťovala existenci souvislosti sourozeneckých konstelací s asertivitou.

1 Teoretická část

1.1 Rodina jako základ socioemocionálního vývoje

Rodina je považována za základní sociální skupinu. Dítě se v ní připravuje na svůj další život a získává v ní základní citovou výbavu (Novák, 2007). Přetváří člověka na ve společensko - kulturní bytost. Už od prvních měsíců nám poskytuje základní složky pro náš zdravý vývoj.

První složka je tzv. hodnotově normativní. Už od narození jsou nám vštěpovány nejen základní sociální hodnoty, normy a pravidla, ale také způsoby komunikace, uvažování a možnosti, jak řešit situace. Vnímáme zde jistou stabilitu systému, kterou v pozdějších vztazích očekáváme i od společnosti. Rozvíjení vztahů v rodině má dopad na vytváření schémat interpersonálních vztahů a i na vztah k sobě samému. Rodiče jsou soustředěni na každý pokrok a projevy svého dítěte. Už jenom proto je rodinné prostředí nenahraditelné, neboť tolik péče a zájmu se jedinci nedostává v žádné další instituci.

Následně nabízí rodina složku mezilidsky vztahovou, jelikož je vývoj dítěte založen na sociální interakci, díky které dochází k vzájemnému propojení chování dvou a více členů rodiny. Posilována je verbální i neverbální komunikace, a tím je také zkvalitňováno porozumění dítěte a jeho schopnost dorozumívat se.

Třetí složka, je složka rezultativní - „*tvořená materiálními, duchovními a dalšími produkty, jež jsou dítěti předávány v přirozených a neformálních situacích rodiny*“ (Šulová, 2010, str. 129). Pomůckou k získání těchto produktů mohou být např. vyprávění pohádek nebo různé rituály a tradice. Může podporovat také estetické cítění. Těchto schopností se mu dostává pouze v případě, kdy je dítěti věnována dostatečná pozornost jako jednotlivci.

Poslední složkou je podle Šulové složka osobnostní, snažící se, jak o osobnostní rozvoj dítěte, tak o pochopení sociálního kontextu nebo vztahového systému, v němž člověk vyrůstá. Tento systém se přenáší z generace na generaci. Při osvojování osobnostních rysů je důležité emocionálně a kladně naladěné prostředí. Jedinec však není pouhým produktem socializace. Je s podmínkami ve svém okolí v interakci a je schopen své okolí měnit či přizpůsobovat se mu (těmto procesům říkáme asimilace a akomodace- viz Kassin, 2007).

Všechny tyto důležité aspekty se snadněji vyvíjejí v rodině, která je „zdravá“. To je taková rodina, jež prokazuje známky soudržnosti a respektuje autonomii každého jedince. Má jasně stanovené role pro jednotlivé členy i mezigenerační hranice. Komunikace v ní není nijak zamlžována nebo znesnadňována.

Jedinec je v rodině ovlivňován výchovou, jejíž intencionální socializační působení se projevuje buď represivně, nebo participačně. Represivní působení se zakládá na převládajícím principu odměn a trestů. Toto působení může zanechat na osobnosti negativní stopy: zejména podmínky pro slabou sebedůvěru, extrémní chování (siláctví či submisivitu a nesamostatnost), intoleranci apod. Naproti tomu participační působení klade důraz na aktivitu, interakci, dialog a podporu dítěte. Tím vytváří prostředí pro rozvoj zdravé sebedůvěry, toleranci, chápání širších souvislostí, kreativitu ad.

Názory týkající se vlivu rodiny na osobnost člověka, jsou velmi podobné i u jiných autorů. Např. Virginia Satirová během své terapeutické praxe zjistila čtyři aspekty rodinného života, které se v souvislosti s rodinou neustále objevují: 1) sebehodnocení - pocity a názory mající člověk sám o sobě, 2) komunikace- sloužící k vzájemnému dorozumění, 3) řídí se jistými pravidly v tom, jak se chovají a co pociťují, a tím vytváří tzv. rodinný systém, 4) společenská vazba – jakým způsobem se chovají k ostatním institucím a lidem mimo rodinu. (V. Satirová, 1994)

Podle Kevina Lemana si zase v rodinném životě můžeme být jisti následujícími skutečnostmi „1) *Život v rodině je jedinečnou a významnou zkušeností.* 2) *Rodina má na člověka daleko větší vliv než kterákoli jiná organizace nebo instituce.* 3) *V rodině má pořadí narození každého člověka celoživotní vliv na to, kdo a co z něho bude.* 4) *Bez ohledu na to, jaké místo zaujímáme v rodině, působí kolem nás ještě mnoho dalších sil, které mohou zasáhnout do děje a změnit situaci“* (K. Leman., 1997, str. 43).

Důležitý základ do života dítěti zajišťují v první řadě jeho rodiče. Sourozenské vztahy mají v tomto případě pomocnou funkci. Nahrazují dětem to, co jim nedali jejich rodiče. Těchto náhradníků můžeme ovšem najít mnohem více od prarodičů, po osoby zcela nepříbuzné. Vytváří se zde představy o budoucích rolích a vztazích. Získává zde i první návyky, např. mytí a čištění zubů nebo schopnost umět se rozdělit. Základ každé lidské osobnosti můžeme najít ve velmi raném dětství. Chování ve vztazích, které se vytvářejí v rodině, si potom odnášíme do budoucna, např. projevy a chování k blízkým osobám. Čím větší počet členů rodiny, tím více vztahů v rodině. Sourozenské vztahy bývají jednodušší, proto konflikty probíhající mezi jednotlivými sourozenci jsou poněkud povrchnější (Novák, 2007).

Některé funkce rodiny může nahrazovat společnost jako celek ovšem funkce emocionální je tak jedinečná a nezastupitelná, že ji žádná jiná společnost v tom zastoupit nemůže (Šulová, 2010).

1.2 Socioemocionální vývoj dítěte v raném věku

Protože se spousta autorů v literatuře, ze které čerpám, zmiňuje o významu vlivu raných fází života (do 4-5 let věku) na vývoj jeho charakterových vlastností, rozhodla jsem se do práce zařadit i kapitolu, týkající se vývoje socioemocionálních dovedností v tomto období.

Od samého počátku našeho duševního života nám jde o to, aby naše kroky směřovaly k nalezení vztahu s někým druhým. Dětský organismus je slabý a potřebuje péči (Adler, 1994). Dítě v tomto období potřebuje pomoc, podporu, povzbuzení a útěchu (Prekopová, 2002). Nabízí se tedy jeho vztah s matkou. Přes ni si dítě získává pocit sounáležitosti. Pokud selže mateřská funkce, nemusí se podařit ani vyvinout u dítěte pocit sounáležitosti, tedy schopnosti vyvinout si postoj k druhým lidem. Samotný rozum se podle Adlera rozvinul skrz někoho jiného, komu jsme rozuměli, dokázali se do něj vcítit apod. Každý člověk si podle něj vytváří určité životní styly a to do 4. až 5 let věku (viz níže). Po vytvoření životního stylu, tedy ve 4. až 5. roce života, už nedochází k tak radikálním změnám, všechny prožitky jsou asimilovány do již vytvořených vzorců života (Adler, 1994).

I podle zakladatele psychoanalýzy Sigmunda Freuda byly také nejpodstatnější pro vývoj člověka rané fáze života. Vývoj osobnosti pak popisoval na základě psychosexuálních konfliktů v raných fázích vývoje a tento vývoj rozdělil do čtyř stadií. Prvním bylo stadium orální náležící většinou k prvnímu roku života, kdy zdrojem uspokojení dítěte jsou ústa. Nemluvně se v tomto období stává zcela závislé na pečovateli. Přibližně ve druhém až třetím roce pak nastává stadium anální, kdy se zdrojem uspokojení dítěte stává zadržování a vyprazdňování stolice. Mezi čtvrtým a šestým rokem se dostává dítě do falického stádia, kdy nastává vrchol psychosexuálního vývoje a pro dítě je toto období podle Freuda klíčové. Poznává své tělo a snaží se odpoutat od sexuální přitažlivosti vůči rodiči opačného pohlaví. Např. chlapec zažívá tzv. oidipovský komplex (Kassin, 2007, str. 542). Ten je vyřešen odpoutáním se od matky a následnou identifikací s otcem a jeho morálními hodnotami (Kassin, 2007).

V raných fázích nepřichází dítě do kontaktu jen s matkou nebo otcem, ale i s ostatními pečovateli, vrstevníky a sourozenci. O významu kojeneckých a raných interakcí se sourozenci se toho ví velmi málo. Jako první se tím pravděpodobně zabýval Harry Harlow. Zjistil, že interakce mezi vrstevníky má velký význam pro mnohé aspekty normálního vývoje. Interakce s jinými dětmi v rodině je více stimuluje než interakce s dospělými, neboť mají mezi sebou více shodnějších zájmů. To záleží ovšem i na věkovém odstupu dětí (Šulová, 2010).

1.2.1 Prenatální a novorozenecké období

Dítě nabývá schopnosti sociální interakce již v prenatálním období. Dostává se do aktivního kontaktu s matkou, reagující emocionálně na jeho pohyby. Tyto projevy emocí opětovně působí na dítě. Před narozením je nejdůležitější dobrý psychický stav matky.

V novorozeneckém období reaguje dítě na lidský hlas a to už od samého počátku. Nejvíce ovšem jeho pozornost upoutává vysoký ženský hlas. Stejně tak ho lidský obličej zajímá více, než leckteré vizuální podněty. Silněji uchopí, pokud mu do dlaně strčíte prst, než když to bude jiný předmět.

Jedná se o tzv. úchopový reflex. Vlastní matku identifikuje i dokonce podle pachu. Křik dítěte je také diferencovaný, ozývá se, jinak když má hlad a jinak po porodu. Matka většinou na jeho křik dokáže intuitivně reagovat a rozpozná tak, co dítě potřebuje. Mezi matkami jsou však výjimky. Některé berou dětský pláč, jako pro ně rušivý element. Z toho se dá usoudit, že dítě je zatím ještě „sociálně naivní“, což znamená, že ještě nenabylo dostatečné zkušeností, ale není „sociálně slepé“ (Langmeier a Krejčířová, 1998, str. 36), protože má daný smysl pro některé signály a je predisponováno k sociálnímu kontaktu s lidmi. Této vrozené výbavě novorozence říkáme „protosociální chování“ (Šulová, 2010). Mezi chováním matky a dítě se postupně vytváří jakási „synchronie pozornosti a afektu“, neboli jistý soulad společně sdílených emocí a společně zaměřené pozornosti. Aby k tomu došlo je na tuto situaci „přednastaveno“ nejen dítě, ale i matka popřípadě otec. *„Tato hormonální připravenost však trvá jen relativně krátké období. Nedostane-li matka nutné signály mláděte, či dojde-li k separaci delší než čtyři dny, mateřské chování slábně“* (Šulová, 2010, str. 39).

Stern (1977) vymezil tři základní rysy komunikace matky s kojencem: matka mluví na dítě vyšším hlasem a používá výraznější mimiku; výrazových projevů používá méně, aby bylo dítě schopno mezi nimi diferencovat; tyto projevy matka stereotypně opakuje. Ve vztahu s matkou není důležitá kvantita ale kvalita. Langmeier a Krejčířová se zmiňují o tzv. „kontingentní reaktivitě matky“ (Langmeier a Krejčířová, 1998, str. 43), kdy je matka uzpůsobena okamžitě zareagovat na projevy dítěte. Děti s takovýmto přístupem své matky, jsou méně plačtivé a celkově spokojenější. Důležitá je také konzistence péče, to znamená, „že všechny interakce si dlouhodobě zachovávají svůj stabilní styl, což je ovšem možné jen tam, kde o dítě pečuje trvale převážně jedna nebo několik málo nejbližších osob. Dobré podmínky také vytváří již zmíněná synchronizace interakčních řetězců a emoční vyladění – dospělý rozpozná pocity dítěte a zrcadlí je dítěti, které se tím učí rozpoznávat své emoční stavy a zvládat emoční projevy (Langmeier a Krejčířová, 1998). Tento proces popisuje Vavrda ve své knize jako mentalizaci. (viz Vavrda, Otázky soudobé psychoanalýzy).

1.2.2 Kojenecké období

Celkově by se toto období dalo přirovnat k jednomu z Eriksonových věků člověka, a to konkrétně ke stadiu důvěra versus nedůvěra. Je dobou, kdy se pro jedince stává sociální svět čitelným. Hrozí, že se dítě buď stáhne do sebe, nebo bude snadno oklamatelné. Optimální je, když se naučí doufat v lepší časy a důvěřovat svému prostředí (Šulová, 2010).

V předchozím období jsme uvedli, že dítě má k sociálnímu kontaktu jisté predispozice, neznamená to však, že jejich vývoj nebude pokračovat. Spitz ve své práci (viz Langmeier a Krejčířová, 1998) nazvané První rok rozlišuje tři stadia v prvním roce života dítěte:

V „preobjektálním stadiu“ (0 – 3 měsíce) si dítě ještě nevytváří žádné trvalé vztahy. Následuje tzv. „stadium předběžného objektu“, kdy si dítě sice už vytváří jistý vztah, ale jen k signálům, jako jsou rysy v obličeji nikoliv ještě ke konkrétním osobám. Jako třetí stadium je popisováno stadium objektu (začátek mezi 6. -8. měsícem do jednoho roku), kdy dítě už rozlišuje mezi známou a cizí osobou a projevuje se úzkost při odloučení známé osoby (Langmeier a Krejčířová, 1998), seznamuje se totiž tzv. „stálost objektu“, kdy zjišťuje, že věci nebo osoby existují i poté, co zmizí (Kassin, 2007). Matka začíná hrát roli uspokojovatelky potřeb dítěte a to zajištěním lásky a bezpečí. Dítě si vytváří pravý vztah k objektu (Langmeier a Krejčířová, 1998).

Specifický vztah k jedné osobě, utvářející se u dítěte kolem sedmého měsíce, nazýváme „attachment“ (viz Vavrda, 2005, str. 44 – 71). Tento pojem podrobněji popisuje ve své knize Vavrda. Definuje jej jako „vrozený systém v mozku, který se vyvíjí způsobem ovlivňujícím a organizujícím motivační, emoční a paměťové procesy ve vztahu k významným pečujícím osobám“ (Vavrda, 2005, str. 56). Dítě v tomto období prožívá tzv. separační úzkost, čímž reaguje na odloučení od matky a zároveň dává najevo strach z cizích lidí. Vztah k matce se dokonce může stát prototypem spolehlivých vztahů k lidem vůbec nebo vztahů přátelských. Mary Anisworthová prováděla longitudinální studie matek s dětmi do jednoho roku. Prováděla je tím způsobem, že dítě bylo vystaveno opakovaně separaci od matky. Zjistila u jednotlivých dětí v chování po návratu matky. Na základě tohoto úsudky rozlišila 3 typy attachmentu:

První nazývá bezpečný attachment, kdy se dítě těší z matčina návratu a vyhledává její blízkost. Bylo zjištěno, že u dětí s tímto typem s attachmentu se později vyvinula vyšší sebejistota a lepší navazování vztahů s ostatními jedinci.

Druhý je nejistý vyhýbavý, kdy dítě na návrat matky spíše nereaguje. U matek těchto dětí se zjistilo, že jsou méně citlivé a mají tendenci se vyhýbat tělesnému kontaktu s dítětem.

Při třetím typu tzv. nejistém – vzdorujícím, dítě sice na příchod matky reaguje, ale dává přitom najevo zlost a vzdor. Jeho rodiče byli sice citově dostupní, ale nedokázali rozlišit, co skutečně jejich dítě potřebuje. To může pak v budoucích vztazích u těchto jedinců evokovat dojem, že jim druzí nerozumí a nerespektují je.

Později byl objeven ještě čtvrtý typ a to tzv. nejistý dezorientovaný attachment (Vavrda, 2005).

Děti s tímto typem attachmentu reagují na návrat matky podivným chováním, např. strnutím nebo střídavým vzdalováním se a přibližováním k matce. Prokazují známky potíží s porozuměním svým rodičům, což je důsledkem intrapsychického původu impulzů, řídících projevy rodiče. Rodič se chová nepředvídatelným způsobem. Jedinci s tímto typem vazby mají v budoucnu největší problémy v oblasti sociálního, kognitivního i afektivního vývoje. Jednotlivé typy attachmentu nijak nezávisí na pohlaví dítěte ani na jeho pořadí narození mezi sourozenci (Vavrda, 2005).

Během kojeneckého období se rozvíjí také herní aktivita na rovině motorické a předřečové. Rodiče

vyžívají vůči dítěti schopnost nevědomé didaktiky (Šulová, 2010).

1.2.3 Batolecí období

Batolecímu období náleží Eriksonovo stadium autonomie vs. stud. Dítě se učí, že některé věci může zvládnout samo. Optimální je v tomto období používat sílu vůle, naučit se samostatnosti, tvořivosti, ale nikdy ne na úkor druhých (Šulová, 2010).

Sociální interakce dítěte se váže v tuto chvíli především na motorickou a řečovou oblast a začíná se orientovat i na jiné osoby, než primárního pečovatele.

Na jeho počátku je dítě ještě poměrně silně závislé na matce. Robertson a Blowly popsali postupné odpoutávání od matky u dětí starých 18 až 24 měsíců, které byli v nemocnici bez matek a rozdělili je do tří fází. První je fáze protestu – „*dítě křičí a volá matku, čeká na základě své předchozí zkušenosti, že ona přijde, když bude volat dost vytrvale*“ (Langmeier a Krejčířová, 1998, str. 79).

Následuje fáze zoufalství – už se pomalu vytrácí naděje, že se mu podaří matku přivolat. Je ve stavu stísněnosti a odvrací se od svého okolí, odmítá dokonce i hračky. Poslední je fáze odpoutání od matky, kdy dítě potlačí svůj stesk po matce a je schopno se připoutat k jinému dospělému.

Nápomocnou je v tomto věku dítěti hra, kdy si jakoby zkouší různé situace nanečisto.

I když je ještě stále závislé na matce, neustále se rozšiřuje kruh jeho sociálních vztahů a to zejména v širším rodinném kruhu. Jsou to tedy vztahy už nejen k matce, ale i k otci, sourozencům, prarodičům apod. Díky ostatním členům v rodině lépe snáší krátké odchody matky. Vytváří si v rodině určité postavení. Chová se podle očekávání druhých a samo čeká jisté reakce na své požadavky. Jak se budu ještě ve své práci zmiňovat, tak pokud má dítě mladšího sourozence, hrozí projevy určité žárlivosti. Langmeier a Krejčířová uvádějí, že dvouleté dítě prožívá „sesazení z trůnu“ hůře, než kdyby bylo mladší, protože příchod nového sourozence vnímá již vědomě.

V prvním až třetím roce získává dítě značnou samostatnost a zároveň se zapojuje do společenství lidí. Poznává postupně, že se může pohybovat samostatně nebo si brát věci, což v něm vyvolává egoistické sklony (začínají se projevovat tak kolem 10. až 16. měsíce). Toto období je zároveň fází vzdoru – dítě se snaží osamostatnit, často říká: „já sám“ (Langmeier a Krejčířová, 1998). To mu pomáhá uvědomit si sebe samo, jako autonomního jedince. I když samotné „já“ si uvědomuje už mnohem dříve a to v období novorozeneckém. Po patnáctém měsíci věku a s nástupem symbolického myšlení si utváří tzv. verbální „já“, kdy o sobě dokáže mluvit jako o objektu. Učí se také vybírat si samo z nabízených alternativ.

Kolem dvou let začíná navazovat vztahy také se svými vrstevníky. Mahlerová toto období přisuzovala 16. -25. měsíci věku. Stává se tím odolnější vůči frustraci (Šulová, 2010). Tyto vztahy

jsou ovšem ještě delší dobu ve stínu vztahů dospělých. Interakce mezi batolaty probíhají ze začátku jen na základě krátké výměny pozornosti, taháním se o hračky, vzájemným podáváním si hraček atd. „*Kolem dvou let se objevuje paralelní hra a teprve ve třetím roce začíná mít hra stále častěji ráz spolupráce či soupeřivosti*“ (Langmeier a Krejčířová, 1998, str. 81). Její charakter je většinou ještě omezen jednoduchou manipulací, zvědavým, odhalováním skutečností apod. Batolecí období má také význam pro rozvoj altruistického chování.

Děti v tomto období mohou být už dobře připraveny na interakci ve skupině, ale některé také nemusí. Je to závislé na temperamentových vlastnostech, dosavadních zkušenostech s cizími lidmi, závislosti na matce, kognitivní vyspělosti, způsobu výchovy atd. Tyto potíže mohou být minimalizovány např. postupným zvykáním si na cizí autority a prostředí.

V období od 25. do 36. měsíce nastává fáze individuace. V tuto chvíli už začínají lépe snášet odloučení od matky (Šulová, 2010).

K dosažení této individuace dochází zejména s klidným, tolerantním a důsledným výchovným přístupem rodičů. Některé věci jsou pro takto malé děti ještě nepochopitelné, proto je třeba neřešit problémy jen konfliktem s dětmi, co se týče jejich disciplíny, neboť by to mohlo narušit jejich vztah s rodiči, ale také např. tím, že odvedeme jeho pozornost jinam, zdůrazňujeme, jaké má dobré vlastnosti, zapojujeme ho do různých aktivit atd. Důležité je, aby dítě mělo dostatek prostoru pro rozvoj své autonomie a samostatnosti, což mu pomůže udělat krok do dalšího vývojového období. Rodiče by však měli být při řešení základních konfliktů jednotní, protože tím dítě snadněji vyvedou ze zmatků při alternativních volbách. Velmi matoucí je, pokud např. matka kýve hlavou, ale přitom dítěti něco zakazuje. Může to vést dokonce k problémům v pozdější komunikaci s ostatními (Langmeier a Krejčířová, 1998).

1.2.4 Předškolní věk

Poslední období raného vývoje je odpovídající pro stadium iniciativy vs. viny (Erikson). Začíná se rozvíjet svědomí dítěte. Za optimální se považuje najít odvahu pustit se do věcí s vědomím minulých neúspěchů i brát ohled na rizika neúspěchů příštích (Šulová, 2010).

V tomto období je dítě uváděno do společnosti lidí. Významným pomocníkem a oporou mu v tom bývá rodina. Socializační proces zahrnuje vývoj sociální reaktivity, vývoj sociálních kontrol a osvojení sociálních rolí.

Sociální reaktivitou rozumíme vývoj široce diferencovaných emočních vztahů k druhým lidem, a to nejen k rodinným příslušníkům, ale i k širšímu okolí (výjimkou jsou např. autistické děti, dávající přednost hraní si o samotě, druhé lidi vnímají jako neživé předměty a jsou uzavřeny v jakémsi „vlastním světě“ - Langmeier a Krejčířová, 1998). V předškolním věku tak socializace dítěte

nekončí, probíhá po celý život díky interakcím jedince s druhými lidmi a zejména v tomto období roste význam interakcí s vrstevníky. To má vliv na rozvoj řečové schopnosti a dalších kognitivních struktur. Následně se tím dítě učí spolupráci s kolektivem, pochopit druhé, soupeření mezi sebou, pomáhat těm slabším, být ve vedoucí i podřízené pozici a řešit problémy kompromisem. Jsou sice stále emocionálně vázáni na matku a rodinu (potřebují pořád jistotu, stabilitu, zázemí a bezpečí) ale zároveň pokud mají v rodině dobré a láskyplné zázemí, rádi se pouští i do interakcí s okolím. Bezpečné prostředí a jisté zázemí mu dodává zároveň energii ke zkoumání, zvědavosti a pomáhá k samostatnosti. Jakmile tomu tak není, přestávají experimentovat a odpoutávat se od rodiny (viz níže, např. když rodiče podceňují mladší sourozence, může to v nich tuto nejistotu probudit) K sociálnímu nátlaku na dítě dochází okolo 3 let a poté po celou dobu předškolního období. V průběhu třetího roku života se projevují známky sebekontroly. Vývojem prochází sebepojetí, jak už jsem se zmínila výše, je vytvářeno již v období batolecím. V předškolním věku je však dítě schopno popsat své fyzické rysy, své vlastnictví a preference (umí vyjádřit co má a co nemá rádo). Sebehodnocení dítěte závisí na sociální situaci a na jistotě ve vztazích s rodiči. Děti se učí nejen regulovat své chování, ale také přehodnotit situaci a ovládat emoce, začínají se vyvíjet pocity vztahované k vlastnímu sebehodnocení (jako např. hrdost, stud a vina). Vývoj sociálních kontrol, probíhá na základě vývoje norem, jež si jedinec osvojuje díky zákazům a příkazům od dospělých (zejména od rodičů, prarodičů, nebo učitelů v mateřské školce), a které pak přijímá za své (příkladem selhání v získávání norem jsou mladiství delikventi). V tomto věku si dítě vytváří představy ideálního chování a tím se rozvíjí i jeho svědomí. Ví přibližně, co se smí a co nesmí. Pravidla ale děti ne vždy dodržují, porušují je v rámci experimentování. Zkouší to proto, aby věděly, co se v takovém případě stane. Piaget označuje morálku dítěte v tomto období jako tzv. „heteronomní“ - dítě považuje za morální příkazy a zákazy rodiče. Kohlberg zase nazval toto období jako „prekonvenční“, kdy rozlišoval dva způsoby morálky. Jedna bere jako správné to, co říká dospělý a druhá vypovídá o rozhodování dítěte na základě toho, jaká bude za dané jednání následovat odměna nebo trest (Šulová, 2010).

Nakonec nesmíme zapomenout na osvojování rolí, které jsou společností očekávány od jedince, a to na základě věku, pohlaví atd. Velikým pomocníkem se mu v tomto stávají jako vzor rodiče stejného pohlaví nebo hra. Dospělí očekávají odlišné role u dívek a u chlapců. (Langmeier a Krejčířová, 1998).

Předškolní období je obdobím krizovým, zejména proto, že dítě do nedávné doby nemuselo, co je najednou od něj vyžadováno, např.: dodržování tělesné hygieny, musí se naučit samo jíst. Rodiny se vštěpením sociálních návyků u dítěte poněkud liší. Někde používají odměny a pochvaly, jinde využívají spíše tresty a zakládají si na přísné výchově (Langmeier a Krejčířová, 1998). Frustrující také může pro toto dítě nemožnost se aktivně projevit, být v kontaktu s vrstevníky nebo dlouhodobé

odloučení od rodičů, udělení velké zodpovědnosti, s kterou se zatím ještě nedokáže srovnat, vytýkání lži v okamžiku, kdy ji ještě nedokáže rozlišit od reality, dezorientace ve vztazích či postojích svých blízkých. V případě, kdy se dítěti delší dobu nedostává základních potřeb, může pociťovat potřebu se nějakým způsobem bránit. Obranou může být agrese ke svému okolí nebo agrese vůči sobě samému (např. vyškubování si vlasů apod.). Mohou se snažit také uniknout tím, že přestanou komunikovat, začnou se stranit, nebo unikat do věkově nižších kategorií – pomočovat se apod. Méně závažným projevem bývá i přehnané předvádění se a šaškování. Pokud jde o závažnější situace, jako je rozvod, narození mladšího sourozence či nepřijetí dítěte ve skupině vrstevníků, dítě je vnímá velmi negativně a nedokáže je samostatně řešit (Šulová, 2010).

1.3 Sourozenecké konstelace

V předchozích kapitolách jsme si ujasnili, jaký základ dává jedinci rodina. Nyní se přesuneme k vlivu sourozenecké pozice

Už kdysi v minulosti existovalo pevně zakořeněné upřednostňování jedněch sourozenců před druhými, zejména těch prvorozených. Jak se zmiňuje Havlíček ve své eseji O míse studené rýže, bylo ve starém Japonsku zvykem, že mladší sourozenci mohli jíst až poté, co se najedli jejich rodiče a ten nejstarší sourozenec. Mladší sourozenci si tak vysloužili přezdívku studená rýže (Havlíček, 1999). Další takové příklady uvádí ve své knize Jiřina Prekopová. Např. to, že Židé, Indové (ale i jiné národy a kmeny) obětovali své prvorozené dítě bohům, plamenům a jiným přírodním živlům. Smyslem této oběti bylo dát bohům, ne žádné zbytky, ale rovnou to nejcennější, co měli. Z toho plyne, že prvorozené dítě pro ně mělo velký význam. Ještě dnes se setkáváme s případy, kdy se naštěstí prvorození neobětují Bohu jejich usmrcením, ale tím, že se např. nejstarší syn stane knězem nebo nejstarší dcera jeptiškou a jsou tak obětováni Bohu tímto způsobem. U národů preferujících muže, často ve společnostech patriarchálních, byly zase usmrcovány prvorozené, někdy i druhorozené dcery a považovalo se to za naprosto legální (Prekopová, 2002). Tyto skutečnosti nám dokazují, že nějaké předpoklady a očekávání od jednotlivých sourozenců tu existovaly již odjakživa.

Nějaké předpoklady a očekávání od jednotlivých sourozeneckých pozic tu existují i dnes a jsou vysvětlovány na principu sourozeneckých konstelací. Co to ale vlastně ty sourozenecké konstelace ve skutečnosti jsou?

Ačkoliv to trochu zní, jako by měly sourozenecké konstelace něco společného s astrologií, není tomu tak. Avšak v jakém pořadí se narodíme, může mít nesporně vliv na naši osobnost, dokonce i na výběr životního partnera (tím se hodně zabýval např. Walter Toman) nebo volbu budoucího zaměstnání (Leman, 1997).

I když se nám může zdát, že děti mající stejné rodiče a vyrůstající společně nemohou být tak

odlišné, každé z nich vyrůstá v jiné situaci. Jednotlivým sourozencům se dostává různě velké pozornosti (Adler, 1999). Ovšem ne vždy to musí mít striktní vliv na jejich osobnost. „*Zásady potvrzující tlak sourozeneckých konstelací nejsou jednoznačnou osudovou sudbou, ale mohou být považovány za pravděpodobnostní*“ (Tomáš Novák, 2007, str. 25). Postavení mezi sourozenci je konstelací předem dáno a naznačuje tak možné střety, ke kterým by mohlo dojít v boji o prosazení se (Novák, 2007).

Proč každé dítě v rodině zaujímá odlišnou pozici, vysvětluje např. Sullowayova teorie rodinné niky. Tato teorie spočívá v odlišných strategiích jednotlivých sourozenců k vybudování vlastní pozice v rodině. Nejstarší sourozenec se častěji identifikuje s rodiči oproti mladšímu, jenž je otevřenější schopnostem nalézt si vlastní rodinnou niku (vlastní strategii). Sourozenci jsou totiž nuceni k získání zdrojů rodiny, jako je např. láska rodičů, a tak dochází mezi sourozenci k jistému soupeření. Proto u sourozenců vyplouvají na povrch tak dramatické rozdíly, neboť si každý z nich hledá jinou roli a jiný způsob, jak si rodiče získat. Později narození často zaostávají v té samé činnosti, ve které se prosadil jejich starší sourozenec už jen proto, že jsou mladší a je pro ně tudíž obtížnější dosáhnout někoho, kdo už má náskok. Čím delší dobu spolu sourozenci žijí, tím jsou změny mezi nimi výraznější (Sulloway, 1997).

Prekopová se v tomto smyslu zmiňuje o hledání vlastního prostoru a Adler se zaměřuje na potřebu prosadit se a uplatnit svou moc. K tomuto dobývání osobních prostorů dochází i bez přítomnosti rodičů např. v dětských domovech (Prekopová, 2002).

Kromě rivality a soupeření mezi sourozenci, existují také tendence rodičů investovat více času a energie do výchovy starších sourozenců. Na ně se můžeme podívat např. z darwinistického pohledu, který také určitým způsobem zdůvodňuje diferenciaci mezi sourozenci (Havlíček, 1999). William Hamilton, jenž se zabýval otázkami altruismu, přišel s teorií příbuzenského výběru. Ta spočívá v předání genů pomocí reprodukčního úspěchu příbuzných. Čím je nám daný příbuzný bližší, tím se zvyšují naše sklony k altruistickým činům. „*Zatímco rodiče nemají příliš biologických důvodů investovat rozdílně do jednotlivých potomků (průměrně jsou rodiče se svými dětmi stejně příbuzní), sourozenci se snaží doslova urvat co největší díl rodičovských investic*“ (Havlíček, červenec 1999, str. 407). Sourozenci jsou totiž mezi sebou příbuzní, avšak o polovinu méně než sami sobě. Do nejstarších potomků mají rodiče tendenci investovat nejvíce, jelikož do nich investovali nejdelší dobu a je tedy pravděpodobnost, že se dožijí dospělosti a ponесou dále jejich geny, vyšší než u mladších potomků. Havlíček zde uvádí příklad Latinské Ameriky, kde je dvakrát až třikrát vyšší úmrtnost mezi dětmi, narozenými na pátém místě v pořadí nebo dokonce ještě později, než u dětí prvorozených (Havlíček, 1997).

1.3.1 Prvorozené děti a jedináčci

1.3.1.1 Prvorození

Prvorození jsou, stejně jako jedináčci, buď dlouho očekávaným dítětem, nebo tzv. omyl. V prvním případě se rodiče těší na prvního potomka a jsou šťastní. V tom druhém případě to pro budoucí rodiče může zpočátku znamenat problémy, protože na dítě nejsou připraveni a často kvůli němu uzavírají sňatek. To znamená, že do manželství vstupují jen kvůli dítěti a do budoucna takové svazky často končí rozvodem (Prekopová, 2002). O nejstaršího je u rodičů projevován vyšší zájem, což má své klady i zápory.

„Může z toho vyplývat jeho lepší zabezpečení v tradici se řídicích rodinách. Je zde dokonce i vyšší pravděpodobnost dožití se stáří než u ostatních sourozenců“ (Novák, 2007, str. 41).

Na druhou stranu se od něj očekává plnění vyšších úkolů v pracích pro rodinu i v péči o sourozence. Vysoké nároky rodiče kladou, protože při prvním dítěti jsou rodiče ještě „začátečníci.“ Dá se říci, že se na prvních dětech jakoby učí, jak děti vychovávat (Novák, 2007). Prvorozený se stává jejich chloubou ale „Čím více jsou na něj pyšní, tím více se obávají o jeho pozici v životě“ (Prekopová, 2002, str. 52). Obavy vztahující se přímo na dítě, berou dítě jako útrapy vlastní. Pokud se nevztahují přímo na dítě, ale pouze na nějaké vnější okolnosti (jako např. zemětřesení), velký negativní vliv to na něj nemá. Záleží zda z matky dítě cítí, že je společně překonají. Jakákoliv nejistota, kterou dítě pocítí, ho dokáže silně iritovat. Dětská duše potřebuje klidné zázemí a cítit nějakou jistotu, že se o ni někdo postará. Jirina Prekop upozorňuje především na přehnaně úzkostlivé matky (Prekopová, 2002). Dovedou je u prvních dětí vyvést z míry maličkosti, které by potom při získání větších zkušeností vůbec nebrały v potaz. To se velmi výrazně projeví na osobnosti dítěte. Jim věnovaná velká pozornost má za následek, že např. dříve chodí a mluví než ostatní děti. Excelují potom i ve škole a zkrátka jsou „ve všem lepší“ (Havlíček, 1999). Prvorozený se zpočátku v takovémto prostředí cítí jako neohrožený jedináček, ovšem do té doby, než se mu narodí další sourozenec. V tom okamžiku ztrácí svou dosavadní moc. (Adler, 1999). I Novák se zmiňuje, že první dítě se cítí ohroženo ze strany mladšího sourozence. Zároveň je jeho sebevědomí snadno zranitelné, protože ač se přizpůsobuje hodnotám a přáním dospělých, bývá za to málokdy oceněn. Jeho chování je považováno za samozřejmé, ovšem nemusí to být úplně pravidlem. (Novák, 2007) Adler často o těchto prožitcích nejstaršího v době narození sourozence, mluví jak o „sesazení z trůnu“. Tím trůnem je myšleno nejvyšší post nejstaršího dítěte v rodině. Narozením sourozence tak bylo odsunuto na druhou kolej, aniž by si to nějak řádně zasloužilo a na jeho pozici se prodírá mladší sourozenec bez jakýchkoli zásluh. Jak říká o mladším dítěti Novák: „Jen se prostě umělo narodit“ (Novák, Sourozenecké vztahy, Praha: Grada, 2007 str. 42). Nejstarší

tak často touží po pomstě vůči druhorozenému (Prekop, 2002). Dělá mu dobře, když je mu věnováno hodně pozornosti, protože jí měl ještě předtím, než se narodili další sourozenci, a tak si na takovou pozornost zvykl.

V každém případě by jim měl dát rodič najevo, že je má rád, i když chybují při nezdaru je podpořit, aby se příliš nefixovali na úspěch. Je u nich pravděpodobnější, že budou mít vysoké cíle, jsou totiž zvyklé s ostatními soutěžit o pozornost a o přízeň rodičů. Při výchově tohoto dítěte by měl rodič zvážit, zda dítě nevystavuje příliš velkému stresu a zda nemá na potomka příliš vysoké nároky. Je také dobré prvorozeného předem připravit na příchod dalšího dítěte a vynahradiť si čas, který stráví jenom s prvorozeným dítětem. (Čapek a Čapková, 2010)

Prvorození určují jako první, jakým směrem se dají a tím řídí i směr později narozených. Orientují se především na takovou niku, která jim umožní co nejlepší přístupnost k lásce rodičů a nevyžaduje příliš velké úsilí (Sulloway, 1997). Je to většinou taková nika, spojovaná s prospěchovými úspěchy, s dodržováním pravidel a se zodpovědností. I Adler je zastáncem, že u nejstarších dětí častěji převažují konzervativní názory. Žijí v domněnku, že ti, kteří byli u moci, by měli u moci zůstat. (Adler, 1999) Bývá u nich vyšší pocit zodpovědnosti, mají vyšší sklon kontrolovat a na základě této kontroly až pak vyvozovat závěry. Prvorozené častěji nacházíme v profesích, které jsou náročné a jejichž dosažení je obtížnější. Příkladem může být post amerického prezidenta nebo mezi špičkovými vědci (S tím konkrétně jako první přišel v 19. století Charles Darwin). (Novák, 2007) Všechny tyto předpoklady mají za následek, že se ve společenských vztazích chovají většinou asertivně, dominantně a uznávají autority. Jsou silně orientovaní na výkon, sebevědomí, jsou odpovědní, svědomití, perfekcionisté, kritičtí a vážní. (Havlíček, 1999)

Ovšem existují i výjimky. Např. Leman rozlišuje dva typy prvorozených. Jedni jsou podle něj vstřícní a druhým se snaží vyhovět. Druzí velmi asertivní, prosazující tvrdě svou vůli. Ti, co jsou vstřícní, patří k typu vzorného dítěte, které se snaží všem kolem sebe dělat radost. Mají silnou potřebu být chváleni. Druhá skupina se naopak vyznačuje silnou asertivitou a má snahu se za každou cenu prosazovat svou vůli. Stanovují si většinou vysoké cíle a potřebují být za každou cenu „nejlepší“. Jsou velice hrdí a dokážou všechno stíhat, za což tvrdě platí, a to hlavně co se týče jejich vztahů s blízkými. (Leman, 1997) To už podle mého názoru záleží na dalších faktorech ovlivňujících konstelace (viz kapitola: Co může mít vliv na projev konstelace).

1.3.1.2 Jedináčci

„Co si jedináčci vydobyli, to jim zůstane“. Z jedináčka se stává „pán“, jenž nemá komu vládnout“ (Prekopová J., 2002, str. 55).

V jedináčcích mezi sebou bojují dva typy „osobností.“ Podle K. Lemana se u jedináčků vyskytuje

tzv. „vnitřní vzpoura“. Jejich život je totiž dokonale naplánován, ale pod povrchem překypují vzdorem. Nosí v sobě pocit, že museli být „malí dospělí“ (Leman, 1997). Pro jedináčka platí totéž, co pro prvorozeného (viz kap. Prvorození) ovšem s předponou super. Nikdy nejsou dost dobří a neustále si musí něco dokazovat. Vytváří se u nich tak pocit jisté méněcennosti a někteří jedináčci s ním bojují celý život. Dokonce se v nich někdy spojují vlastnosti prvorozeného i nejmladšího benjamínka. Bývají zběhlí v situacích, které normálně řeší dospělí, ale zároveň pociťují strach, vzpouru a hněv, protože byli rozmazlováni a nemusí být tak schopní, jak se snaží vypadat. Hrozí u nich, že stanou tzv. „zklamanými perfekcionisty“ a poté uchýlí se k jednomu z extrémů: buď budou velmi kritičtí (a to nejen k sobě ale i k ostatním), chladnokrevní a objektivní, nebo se budou snažit všem pomáhat a trápit se nad problémy druhých. Je pro ně důležité naučit se nebýt tak dokonalý a ve všem nejlepší a tím pádem i štěstnější (Leman, 1997).

Jakýsi vnitřní rozpor u nich vnímá i Tomáš Novák, když rozlišuje tři verze, podle toho, jak mohou být jedináčci pojati.

První přístup je tzv. tradiční, vyznačující se rozmazleností, sebestředností a nespolečensností těchto jedinců. Jsou obklopeni zájmem dospělých a „rukojmími“ starší generace. Tato generace jim na jedné straně poskytuje ochranu, ale na druhé straně je příliš na sebe váže a není jim tak umožněno trávit dostatek času se svými vrstevníky. V budoucnu se takto vychovaní lidé velmi těžko osamostatňují, neboť je jednodušší zůstat doma, kde jsou zabezpečeni. Nestává se to ovšem nutně pravidlem, že by museli zůstat u rodičů, avšak psychická vazba na původní prostředí je v nich silně zakořeněna. Spousta psychologických výzkumů o nutné rozmazlenosti jedináčků ovšem prokázala, že se jedná o pouhou pověru.

Jako další zmiňuje přístup modernější, jenž si připouští ztrátu výhod soužití se sourozenci, ale naopak oceňuje dobrou péči rodičů. Může to být např. tím, že jeho rodiče na něj mají více času, než kdyby měli dvě a více dětí. Pro rodiče velmi znamenají svou výjimečností a tak do nich investují čas, zájmy i finance. Což mnohdy znamená, že si mohou dovolit lepší vzdělání. Jedináčci tím získávají příležitost rozvíjet zážitkovou i intelektuální sféru jejich osobnosti. To pomáhá vzniku užitečných vlastností, jako jsou odpovědnost, svědomitost, vyšší sebevědomí a zaměření na co možná nejkvalitnější nebo nejvyšší výkon. Poukazuje se také na asertivitu, dominanci, tendenci zastávat konzervativní postoje, řád a pořádek. Neznamená to ovšem, že by byl moudřejší než ostatní děti. Pouze mu jeho pozice umožňuje se vyvíjet rychleji než ostatní. Údajně také dřív začínají mluvit a chodit. Dokonce prý některé výzkumy prokazují, že na prestižních vysokých školách studuje statisticky významně více jedináčků a prvorozených, než odpovídá jejich zastoupení v populaci.

Poslední přístup, který se začíná nyní pozvolna prosazovat, poukazuje na tzv. handicap jedináčků. Spočívá ve výchově, která se snaží nějakým způsobem předjímat rizika egoismu, dítě se učí, jak

vycházet s vrstevníky programově se dělit, být skromné atd. V tomto případě dítě není dostatečně asertivní a nedokáže řádně prosadit a obhájit svá práva. Rodiče jedináčků se v častých případech vzali jenom kvůli němu, protože bylo „nechtěné“. „U rozvádějících dvojic pak patří jedináček k nejčastějším konstelacím“ (Novák, 2007, str. 38). Ovšem stejně tak je jedináček nejčastějším případem dlouho očekávaného dítěte (Novák, 2007).

A jak tedy jedináčka správně vychovávat? Čapek a Čapková upozorňují, že při výchově jedináčka je dobré jít mu příkladem ve vycházení se svými vrstevníky a umění dělit se s ostatními. Ne všechny požadavky kladené na jedináčky musí být vždy přiměřené jejich věku, proto by se neměly takové děti přetěžovat (Čapek a Čapková, 2010). Na další úskalí při výchově jedináčka můžeme narazit, když se ho snažíme zahrnout vším, co si přeje a dáváme mu, co jen můžeme. Dítě si na zahrnování dary lehko zvykne a bere je jako samozřejmost. Takový jedinec není správně připraven na reálný život. Žije ve světě, kde se o nic nemusí snažit a všechno jde samo. Nejsou „vycvičení“ na to, aby něco dělali. Tato chyba ve výchově uzavírá dítěti cestu k druhým. Dochází např. k tomu, že když si hraje s ostatními, nemůže unést ani prohru, protože je zvyklé jen získávat. Omylem také bývá, když si děti myslí, že mají na všechno nárok, aniž se musí o něco snažit nebo kvůli tomu vyčkávat (Adler to vysvětluje na příkladě chlapce jedináčka, který vykradl školní pokladničku, neboť si myslel, že na to má nárok; Adler, 1994).

1.3.2 Později narozené děti

Takové děti se nachází ve zcela jiné situaci než prvorození a jedináčci, protože mají vždy už předem nastavenou laťku. Jakmile je jimi tato laťka překonána, bývá tím prvorozený do značné míry znepokojen. Znervózňuje ho existence konkurenta. Další dítě v pořadí tak má stále po svém boku konkurenta, který mu udává tempo a popohání jej (Adler, 1999).

Nikdy nebylo v roli dítěte, které bylo středem pozornosti, a vždycky tu byl někdo, s kým se muselo dělit (Prekopová, 2002). To mladší sourozence vede ke sklonu hledat různé kličky a neuznávat pravidla ani autority. V dějinách, legendách ale i pohádkách nacházíme spoustu příkladů o nejsilnějších nejmladších. Velmi známý je např. biblický příběh o Josefovi, který chtěl překonat všechny své bratry. Tyto vlastnosti bývají hluboce zakořeněny již v raném dětství. Proto se spousta psychologů svých pacientů vyptává právě na jejich nejranější vzpomínky. Druhorození jsou přesvědčeni, že autorita by měla neustále obměňovat svého nositele (Adler, 1999).

Mladší děti mají sklon najít si nějakou novou oblast zájmu, neboť oblast zájmu jeho rodičů je už obsazena. Chtějí se tak zároveň vyhnout srovnávání s jejich staršími sourozenci. (viz už kap.: Sourozenské konstelace – Sulloway).

Leman v knize uvádí, že studie dokonce ukazují menší bázlivost a úzkostlivost u později narozených dětí. Prvorození jsou totiž více ovlivněni krizemi a úzkostmi rodičů, jenž nemají s výchovou ještě tak velké zkušenosti. Později narození nebývají už tolik posedlí svou dokonalostí a snaží se druhé přijímat takové, jací jsou. (Leman, 1997)

1.3.2.1 Prostřední děti

Prostřední děti „*se narodily příliš pozdě, aby se jim dostalo zvláštních privilegií a zacházení, které po právu získali prvorození. A také se narodily příliš brzy, aby se jim dostalo daru, z něhož se těší mnozí „benjamínci“ – uvolnění otěží disciplíny, které se odráží v tom, že jim všech projde*“ (Leman, 1997, str. 87).

Je většinou nejtěžší je definovat a rozpoznat. Prostřední děti se setkávají v životě se vším, co je v konstelacích problematické. „*Nemají suverenitu a konzervativní zajištění starších sourozenců, chybí jim roztomilost nebo alespoň ochranné trvalých rodinných benjamínků, rekrutujících se z nejmladších. Dovedou ovšem využít situace, přizpůsobit se a vyjednávat. Umí požádat o laskavost, stejně jako navrhnout a dodržet kompromis. Spíše než asertivitu vyznávají manipulaci*“ (Novák, 2007, str. 45-46). Více se snaží jednat v mezích pravidel, ale nedá se říci, že „revoluce“ by jim byla úplně cizí. Uvědomují si však následky provokace, které by mohly mít špatný vliv na jejich postavení (Novák, 2007).

Vždy se snaží předstihnout sourozence, jenž se narodil před ním. Např.: druhorozený prvorozeného nebo třetí narozený druhorozeného. Zpravidla se vydává jiným směrem, než ten před ním.

Protože se největší pozornost většinou upíná na prvorozené a benjamínky, prostřední sourozenci mívají často pocit, jako by o ně nikdo nestál. Ze všech konstelací se většinou nejvíce upínají na partu vrstevníků (viz. Wilson a Edington, str. 102). Doma o ně není totiž takový zájem jako o ty nejstarší nebo nejmladší. Vytváří si jiný druh „rodiny“, kde se cítí být výjimeční. Ze stejného důvodu často rodinu nejrychleji opouští.

Leman ve své knize ukazuje na výsledky mnoha studií týkající se prostředních sourozenců. Jedna z nich dokonce prokazuje, že jsou nejuzavřenější ze všech dětí (viz Bradford Wilson a George Edington, str. 99). Stává se to opět především proto, že se jim věnuje méně pozornosti a pak nezbyvá nic jiného, než se uzavřít do sebe. Bylo také zjištěno, že nejméně vyhledávají pomoc psychologa (viz Bradford Wilson a George Edington, str. 99). Bývají také striktně monogamní (viz Wilson a Edington, str. 104). Chtějí, aby jim alespoň manželství fungovalo a bylo vztahově bezproblémové, na rozdíl od vztahů rodinných. Takto narození často upadají do rozpaků a nechtějí si to přiznat (Wilson a Edington, str. 103).

Aby rodič zajistil prostředním dětem lepší podmínky, neměl by podle Čapka srovnávat mladší sourozence se staršími a co nejméně zasahovat do sourozeneckých sporů. Pochopitelně musí

předem stanovit pravidla, jak by se děti měly chovat. Dále má velký význam vést sourozence ke spolupráci mezi sebou navzájem. Každé dítě by se mělo cítit nějakým způsobem výjimečné a užitečné. Když mají rodiče tři a více dětí měli by se zamyslet, zda věnují dostatek pozornosti každému dítě přibližně stejnou. Tedy, i zda se věnují dětem prostředním. Svým dětem pomohou i v případě, že si s nimi jednotlivě popovídají, co je trápí, jaká mají přání apod. Užitečné je také do domácích prací zapojit všechny děti, aby se v těch starších nezakořenil pocit, že dělají všechno (Čapek a Čapková, 2010).

1.3.2.2 Nejmladší ze sourozenců („benjamínci“)

Pozice nejmladší dětí je pozoruhodná v tom, že se tito tzv. benjamínci nachází v situaci, kdy už se po nich nenarodí žádný jiný sourozenec, a tedy žádná nová konkurence. Nikdo další je pak už nemá šanci sesadit z pomyslného „trůnu“.

Prostředním dětem se podobají ve snaze předstihnout ostatní. Většinou se dávají úplně jinou cestou než jejich sourozenci. Např. když se všichni v rodině věnují vědě, je velice pravděpodobné, že nejmladší z nich se dá třeba na dráhu umění nebo sportu. Berou jako lepší variantu uplatnit se v něčem úplně jiném, než bojovat v příliš silné konkurenci ve stejném oboru, jakým se zabývají ostatní děti v rodině (viz už kapitola: Sourozenecké konstelace - rodinná nika podle Sullowaye).

Nejmladší sebou nesou prokletí, že je nebere nikdo příliš v potaz. Ve skutečnosti ale touží udělat něco významného, aby si jich druzí všimli. Sedí na ně výrok: „já jim ukážu!“ (Leman, 1997) Jejich životním cílem zůstat ve středu pozornosti (Čapek a Čapková, 2010). I pro dané chování existuje opodstatnění. Jsou totiž neustále upozorňováni na to, že jsou nejmenší, nejslabší a nejhůře připraveni na vypořádání se životem. „Benjamínci“, jak se jim také říká, instinktivně pociťují, že jsou v očích rodičů při získávání dovednosti a osvojování znalostí daleko bezvýznamnější, než jejich starší sourozenci (např. může jít jen o pouhou dovednost v zavazování tkaniček). Jejich rodiče nově získaná dovednost už jednoduše neohromí stejným způsobem, jako když ji získalo první dítě.

Tyto předpoklady mají zajisté silný vliv na jejich osobnost. Jsou extrovertní, manipulátoři, srdeční, nekomplikovaní, občas nesoustředění, rádi baví okolí a předvádí se, tak trochu blázniví, bezstarostní a většinou, díky své schopnosti někoho zabavit, i oblíbení (Leman, 1997). Protože jejich rodiče už mají s výchovou četné zkušenosti, jsou vychováváni mnohem volněji. Rodiče je příliš nenutí do domácích prací a často se jich zastávají při rodinných konfliktech, protože jsou bráni jako slabší. Proto si udržují infantilní chování, jsou impulsivní, a rodinnými „mazlíčky“ (Havlíček, 1999). Leman uvádí, že díky těmto vlastnostem, jsou podle některých studií přitahováni profesemi orientovanými na kontakt s lidmi a bývají také dobří obchodníci.

Pochopitelně ani u těchto dětí nejsou předpoklady pro rozvoj jejich osobnosti jen pozitivní. Občas je můžeme spatřit „na houpačce“ emocí a zkušeností. V jednu chvíli dokážou být roztomilí a okouzlující a najednou úplně otočí a jsou vzdorovití či nepříjemní. Chvíli se zdají nabití energií, jindy bezmocní. Stejně tak je s nimi i zacházeno. Rodiče se s nimi nejprve mazlí a rozmazlují je a hned poté se jim smějí a podceňují je. „Benjamínci“ také nejdříve konají a teprve až potom přemýšlí nad následky svého jednání. I když se cítí dobře ve společnosti lidí, často zápasí s vlastním egocentrismem. Lékem na tento egocentrismus je naučit se pomáhat druhým, myslet na ně a umět jim naslouchat (Leman, 1997).

O této „medicině“ je přesvědčen i Adler. Nejmladší má od začátku silný pocit méněcennosti, který si snaží kompenzovat doháněním sourozence, jenž se narodil před ním. Největší roli totiž u něj hraje to, že je nejmladší. Často se orientuje pouze na svou vlastní převahu a neví si o pospolitosti druhých. Podle Adlera se může stát, že pokud takové dítě ztratí veškeré naděje, stává se přímo protivníkem druhých. Ze závisti k druhým bude hledat, jak je obelstít a to ne zrovna vždy poctivou cestou.

Rozmazlené nejmladší děti postupují vpřed, jen pokud jsou v příjemné situaci, tzn., když je to nestojí žádné velké úsilí a všechno jde hladce a snadno. Na začátku nové práce jsou velmi odhodlaní, popohání je dál úspěch a pochvala. Dítě potřebuje záruku, že je pro někoho důležité. Jakmile tuto záruku získá, snaží se někoho zase např. rozčítit až do nepříčetnosti apod.

Výchovnou chybou u těchto dětí dělají rodiče, když svého potomka za jeho nevhodné chování omlouvají, i když by si naopak zasloužil řádně potrestat. Rozmazlené dítě má nutkání zviditelňovat se v takových činnostech, ve kterých je nejméně užitečné. Ví, že má podporu matčinu nebo podporu od těch, kdo ho rozmazlují (Adler, 1994).

U nejmladších dětí je v knize Čapka a Čapkové doporučováno naučit je trochu zodpovědnosti a samostatnosti. Rodiče by se neměli tolik bát svěřit takovému dítěti důvěru a naučit ho nést následky za jeho chování (Čapek a Čapková, 2010).

1.3.3 Dvojčata

Dvojčata jsou kapitola sama o sobě, ať už jsou jednovaječná nebo dvojevaječná. Většinou jsou spojením vůdčího typu a jeho následovníka. Druhým případem je, že dvojčata mezi sebou celý život soupeří, zvláště pokud jsou stejného pohlaví (Leman, 1997). Dobré je dávat pozor, aby dvojčata na sebe příliš nežárlila (Novák, 2007).

1.3.4 Co může mít vliv na projev konstelace?

Na celkový vývoj jedince má významný vliv genetická predispozice i prostředí, ve kterém jedinec

vyrůstá. Pro rozvoj určitých osobnostních rysů je ovšem nejdůležitější dynamická souhra genů a prostředí. V genech můžeme vidět předpoklad k určitému chování, ovšem na to, jak se zachováme v dané situaci má určující vliv i prostředí. Bylo to prokázáno hlavně na studiích jednovaječných dvojčat, neboť ta mají nejvíce společných genů. Geny zde hráli významnou roli ovšem ne jedinou (Kassin, 2007).

Na prostředí je tedy nutné klást velký důraz a to zejména na pohlaví jedince a věkových odstup mezi sourozenci (Havlíček, 1999).

1.3.4.1 Pohlaví jedince

Jedním z faktorů je, že dívky bývají při výchově posuzovány jinak než chlapci. Na chlapce jsou často kladeny vyšší nároky než na dívky. Adler se zmiňuje, že s dívkami se často jedná, jako by vůbec nebylo pravděpodobné, aby něčeho významného dosáhly (Adler, 1999). Ovšem podle mého názoru, dnes už se postavení dívek zlepšilo oproti době, ve které žil Adler. Pochopitelně ještě dnes se setkáváme s rodinami, které jsou poněkud konzervativní. V takových případech se může stát, že dívky budou žít celý život s pocitem, že pouze muž je schopen dosáhnout něčeho hodnotného. (Adler, 1999).

Dále je pohlaví sourozenců rozhodující kvůli soupeřivosti, která může být určující pro jejich povahové vlastnosti. „*Selekce mezi sourozenci se objevuje hlavně u stejného pohlaví*“ (Prekopová, 2002, str. 40). Sourozenci stejného pohlaví spolu mají větší tendenci soupeřit, než kdyby byli pohlaví rozdílného (Havlíček, 1999). Větší pravděpodobnost dohody je mezi sourozenci opačného pohlaví (Prekopová, 2002).

1.3.4.2 Věkové rozestupy mezi jednotlivými sourozenci

Další významnou roli hraje velikost věkových rozestupů mezi jednotlivými sourozenci.

„*Kontrast způsobený pořadím narození je největší při věkovém rozdílu mezi sourozenci do pěti let. Při větším rozdílu jsou si již sourozenci příliš vývojově vzdáleni*“ (Havlíček J., červenec 1999, str. 408). To vede u výrazně mladších dětí (o více než 5 let) k vytváření tendencí prvorozeného (Leman, 1997). Jedincům, u nichž se mohou vyvinout tyto tendence, říká Havlíček „*pseudoprvození*“ (Havlíček J., červenec 1999, str. 408). Velké věkové odstupy po sobě narozených sourozenců, mohou dokonce vytvářet několik „rodin“ (Leman, 1997).

Každé dítě se učí prvních čtyři až pět let vytvářet vlastní svobodnou vůli vůči vlivům, jenž přichází z jeho těla i z vnějšího prostředí. Během tohoto období si vytváří určitý životní styl. Po přibližně pěti letech věku se začíná tímto vytvořeným životním stylem a vytvořenými zákony řídit

(Adler, 1994). Novák ale ve své knize píše, že to nemusí být přesně doba pěti let. Záleží totiž na stylu rodinného života a na tom, jak blízké jsou životní cesty po sobě narozených dětí. (Novák, 2007). Utvořené zákony i životní styl ho provázejí nadále celý život a řídí se jím jeho city, myšlenky, afekty a také činy. Vytváří si určitý názor na svět a jistá pravidla. Pomocí tohoto schématu usiluje jedinec o shodu svých závěrů a své činnosti s ideální konečnou formou. Dále Adler vymezuje čtyři typy těchto životních stylů. První tři neprojevují zájem o druhé lidi. Poslední rozpoznáme naopak vysokým zájmem o druhé.

První panovačný styl, v tomto případě se jedinec snaží ostatní ovládat a neohlíží se na blaho ostatních. Další je ziskový styl, vyznačující se parazitováním na ostatních lidech, přičemž snahou jedince je, aby se on sám, co nejméně namáhal. Třetí styl je vyhýbající, kdy se daný člověk snaží vyhnout potenciálnímu neúspěchu, a to přeháním od životních úkolů. Snaží se vyhnout jakýmkoliv překážkám, problémům a předchází tak i možným chybám. A konečně poslední sociálně užitečný styl, který za nejdůležitější pokládá společenství s druhými. Adlerem je vnímán jako jediný pozitivní styl. Jedinec s tímto životním stylem se snaží dosáhnout spolupráce, osobní odvahy a je ochoten přispívat blahu ostatních (Adler, 1994).

1.3.4.3 Výchova

„Významný vliv má také styl výchovy, vzorce chování rodičů a celková atmosféra v rodině“ (Čapek, Čapková, 2010, str. 9). Pokud např. budeme naše děti povzbuzovat tím, že budeme poukazovat na pozitivní a silné stránky jejich osobnosti, získají tak více odvahy a vybudují si dostatek sebedůvěry. Problém je pokud u dětí chorobně přeroste pocit méněcennosti. Ten je možno získat v případě, že dítě nemá příležitost něco dělat samo, tzn. je rodičem rozmazlováno nebo příliš chráněno. Rodiče tím brání tomu, aby se dítě mohlo samo projevit za použití svých vlastních sil (Čapek, Čapková, 2010). Rodič si často neuvědomuje, že „*frustrační tolerance u nezkušeného dítěte, závislého na pocitu bezpečí a nedisponujícího strategiemi řešení, je menší než u dospělého*“ (Jirina Prekop, 2002, str. 33-34). Dále se pocit méněcennosti může rozvinout, pokud je dítě zanedbáváno, odmítáno, zatracováno nebo mu není věnovaná dostatečná péče. Tohoto pocitu méněcennosti se můžeme podle Adlera zbavit pocitem sounáležitosti, tedy projevením zájmu o druhé (Adler, 1999).

Čapek a Čapková ve své knize rozlišují odlišné styly výchovy, které aniž si to uvědomujeme, přebíráme od svých rodičů a často podle nich vychováváme svoje vlastní děti. Dnes se podle nich vyskytují tři základní styly výchovy: autoritativní, liberální a demokratická.

Autoritativní výchova, již byla vychovávána dříve převážná většina dětí, spočívá v tom, že rodiče jednají jako vládci. Děti se řídí striktními pravidly a řádem, který nesmí narušovat. Rodiče praktikují jak psychické (zesměšňování, ztrapňování ale i odnímání lásky), tak i fyzické tresty,

mohou jim také vyhrožovat nebo své potomky naopak odměňují za dobré chování. Výsledky této výchovy pro dítě v budoucnu často přinášejí nízké sebevědomí, snahu se podřizovat autoritám a velkou potřebu se jim zavděčit. Tvořivost a iniciativa dětí je potlačována, protože ji mají předem danou od autorit. V jiném případě se může stát, že se děti v budoucnu proti rodičům vzbouří a všem dalším autoritám budou vzdorovat. To pak dané jedince vede k hněvu nebo potřebě se mstít osobám, které jim nějakým způsobem ublížily či je ponížily. Mají zakódované, že jenom ten, kdo má moc a koho se všichni bojí je ostatními uznáván. Tento typ výchovy byl prosazován nejvíce do 60. let minulého století a od té doby je používán stále méně.

Zato liberální výchova je jejím naprostým opakem. „Dítěti je dovoleno vše, a pro děti neexistují žádná pravidla ani omezení. „*Rodiče děti chrání před jakýmkoli důsledky jejich jednání a děti spíše jen reagují, než přemýšlejí*“ (Čapek, Čapková, 2010, str. 13). Nejsou tak vedeny k práci a podílení se na chodu rodiny. Všechnu práci za ně dělají rodiče a slouží jim. Pokud má rodič v tomto případě na dítě nějaké požadavky, tak mu nezbude nic jiného než ho nějak „uplatit“. Tento způsob výchovy může vést k tomu, že dítě bude počítat s přizpůsobením se ostatních. Vypěstuje si přemrštěné sebevědomí a budou velmi nespolehlivé. Nenaucí se, kde jsou nějaké „hranice“, za které nesmí vkročit, ani jak se má chovat a zvládat běžné situace. Bude sobecké, což mu zabrání navazovat dlouhodobé vztahy.

Poslední stylem je výchova demokratická. Zakládá se na povzbuzování a nesnaží se kritizovat a poukazovat na chyby. Rodič dítě bere se všemi jeho chybami a dává mu dostatek důvěry, aby si mohlo vyzkoušet činnosti, které jej budou zajímat. Nenechává přitom bez povšimnutí pokroky a úsilí svého potomka. Tím dítěti umožňuje zažít úspěch a zvýšit si sebevědomí. Rozhovory mezi dítětem a rodičem probíhají jako mezi rovnocennými partnery a rodič se snaží vnímat potřeby a pocity dítěte. Dítěti je umožněno vyjádřit vlastní názor na určitou situaci, smí vyjádřit s čím je spokojeno a s čím ne. Demokratičtí rodiče vysvětlují svým dětem požadavky, které od nich očekávají. Jejich výchova není založena vyloženě jen na kárání, urážení a příkazech, ale je i o naslouchání. I rodič může udělat chybu, proto by se měl dítěti omluvit, pokud nějakou udělá. Dá tak dítěti najevo, že čas od času chybuje každý, že se za chyby má omlouvat a příště se jim lépe vyhnout. Tato výchova dítěti do budoucna mnohé přinese. Naučí se spolupracovat, vážit si sebe samého, myslet i na druhé a naslouchat jim nebo samostatně řešit problémy (Čapek, Čapková, 2010).

1.3.4.4 Fyzické odlišnosti

Podle Lemana hraje roli dokonce odlišnost po stránce tělesné. První tělesnou odlišností je výška. To bývá problém zejména u chlapců, když je např. mladší bratr vyšší než jeho starší bratr. Může to

zvýšit přirozenou rivalitu mezi chlapci.

Další tělesným ukazatelem je krása, na kterou se zase hledí především u dívek. Pokud je jedna ze sester velmi krásná a druhá zdaleka tak krásou neoplývá, hrozí, že ta méně atraktivní bude trpět pocity méněcennosti.

Jako poslední tělesnou odlišnost Leman uvádí děti handicapované. I kdyby byl tělesně postižený nejstarším dítětem, bude stále brán jako nejmladší, neboť právě handicapovaný bude jedincem, kterého bude potřeba opečovávat, starat se o něj a ochraňovat ho (Leman, 1999 i Novák 2007).

1.3.4.5 Žárlivost a rivalita

Ač je žárlivost téma zmiňované častěji v partnerských vztazích, setkáváme se s ní i v těch sourozeneckých. Jistá rivalita mezi sourozenci nemusí být úplně na škodu. Chorobnou se stává v případě emoční poruchy. Rivalita v normální míře je např. výchovně zvladatelná nechut' se o něco dělit. Mohou se objevit však i projevy otevřeného nepřátelství a fyzické napadání. Setkáváme se pak i s různými formami neposlušnosti, negativismu nebo zhoršením školního prospěchu, čímž se dítě obvykle na sebe snaží upoutat pozornost. Výrazným příznakem patologické roviny této žárlivosti bývá to, že má dítě tendenci se vracet zpět na nižší již překonané vývojové období – může se objevit zhoršení úrovně řeči, problémy s udržováním čistoty atd. (viz Socioemocionální vývoj dítěte v raném věku) To vše doprovází často i hysterické projevy. Aby se zabránilo chorobnému žárlení, je dobré staršího sourozence na mladšího připravit, a to hlavně v pozitivním slova smyslu. Dále není od rodičů dobré slibovat mu nějaké nereálné vize, které se nemohou splnit (Novák, 2007).

1.3.4.6 Ostatní vlivy

Můžeme se setkat ještě s dalšími vlivy. Bývají jimi často i jisté zlomy v životě dítěte.

Např. Novák připisuje určitý vliv i historickým a politickým okolnostem nebo zasažení dítěte i rozvodem či úmrtím jednoho z rodičů. Nejstarší děti pak často přebírají roli chybějícího rodiče nebo alespoň její část. Tím se ostatní sourozenci povahově od sebe oddalují a rozdíly mezi jednotlivými sourozenci se prohlubují. Někteří podle Nováka předpokládají, že v tomto případě se rozdíly ve vyšších vrstvách budou snižovat a v nižších to bude naopak, jsou totiž tzn.: starší děti budou ještě konzervativnější než doposud. Nejstarší častěji brání jako ochránci a pečovatelé (Novák 2007). „*Děti, které musí u jednoho z rodičů zastupovat chybějící matku nebo otce, nemůžou být dětmi*“ (Prekopová, 2002, str. 54), neboť ztrácí významnou část svého dětství rychlým převzetím odpovědnosti.

Ovlivňovat konstelace může i upřednostňování jednoho dítěte před druhými. Rodiče si často

představují, že všem dětem je potřeba dát stejně lásky. To se však zdá být nemožné, neboť vždycky se rodič v jednom ze svých dětí vidí nebo si na něm chce splnit své neuskutečněné sny (Prekopová, 2002). Leman připouští také možnost vlivu pořadí, v jakém se narodili rodiče dětí. „*Typická je tendence každého z rodičů ztotožňovat se s dítětem, které se narodilo na stejné příčce sourozenecké konstelace jako on*“ (Leman, 1997, str. 35).

1.4 Asertivita

Ve své práci se zabývám nejen sourozeneckými konstelacemi, ale také jejich vlivem na asertivní dovednosti.

Nejprve bych chtěla navázat na předchozí kapitoly Adlerovým komplexem méněcennosti, který s asertivitou poněkud souvisí. Zmiňovala jsem se už také významu pocitu sounáležitosti. Je to podstatná součást naší výchovy, našeho jednání a může u některých osob vést i k sebeuzdravení. Jen lidé odvážní, sebevědomí a umějící si v životě poradit, se jen tak ničeho nezaleknou. Jsou připraveni na všechna úskalí, která je v životě mohou potkat. Naopak nedostatek pocitu sounáležitosti může vést k zaměřování se lidí na negativní sféry života. Mohou se z nich v budoucnu stát např. delikventi, alkoholici nebo duševně nemocní lidé. Každý člověk ve společnosti si snaží vyhledat vhodné situace, ve kterých by mohl nějakým způsobem vynikat. Děti, vykazující silný pocit méněcennosti, se chtějí vyhnout silnějším, a proto si hrají raději s mladšími nebo se slabšími, které jsou schopny ovládat. Tomuto abnormálnímu pocitu méněcennosti Adler říká komplex méněcennosti. Podle něj pocítuje každý jedinec určitou méněcennost, jinak by neusiloval o dosažení nadřazenosti nebo úspěchu. Život je totiž o stanovování a dosahování určitých cílů, a snaha se jim přiblížit nás neustále dokola motivuje a aktivuje k určitému jednání. Pocit méněcennosti naopak podporuje u všech rozvoj zdravé ctižádosti. Stává se patologickým teprve ve chvíli, kdy tento pocit člověka přemůže a nestimuluje ho k pozitivním činnostem, ale naopak k depresím (Adler, 1997 a 1994).

Cesta ke zdravé ctižádosti je právě i naučení se asertivním dovednostem a zároveň nabytí vyššího sebevědomí. „*Asertivní jednání je takové, které umožňuje sebeprosazení bez agrese a pasivního přizpůsobení se*“ (Pospíšil, 1996, str. 11). Asertivní člověk by měl být odpovědný sám za sebe a umět si stát za svým. Měl by: mít jasné vize, kam směřuje (ale ne nutně být vůdcem); umět se vyrovnat s kritikou; radovat se z úspěchů a schopen usilovat o ně bez přehnané skromnosti; mít rovnováhu mezi tím, co chce a mezi povinnostmi; naslouchat druhým a umět komunikovat bez agrese. (Novák, 2003).

Být asertivní má své výhody. Neasertivní chování často vede k nahromadění frustrací, a tím se zvyšuje naše úzkostlivost a pravděpodobnost setkání se s depresivními stavy. Může dokonce

přivodit i zdravotní problémy. Dalším argumentem je, že si neasertivním jednáním nezískáme tolik přátel. Pokud máme sklon k sebelitování, bude mít spousta lidí tendenci se do nás vcítit a sympatizovat s námi. Pochopitelně jakmile si neustále budeme stěžovat na nespravedlnost osudu, začne to ostatní poněkud iritovat. Oddalování konfliktů sice problémy odsune na později, ale jen krátkodobě. Postupně dochází ke zvýšení napětí a k frustraci. Výhodnější je problémy vyřešit ihned, jak se objeví (Praško, Prašková, 2007).

1.4.1 Asertivní práva a povinnosti

Existuje několik základních práv a povinností. Ve své knize je uvádí např. Novák:

1.4.1.1 „Asertivní práva:

1. *Být sám sobě soudcem, mít a vyjadřovat názory odlišné od druhých lidí*
2. *Nevysvětlovat – tzn., nemusíme se pokaždé omlouvat, vylouvat apod.*
3. *Posoudit, jak jsme zodpovědní za problémy druhých, resp. říci na jejich přání NE*
4. *Změnit názor*
5. *Přiznat nevědomost*
6. *Být nezávislí na dobré vůli ostatní*
7. *Stanovit si priority podle svého, byť objektivně mohlo jít o chybu. Nést za to odpovědnost*
8. *Dělat nelogická rozhodnutí*
9. *Říci nerozumím*
10. *Říci je mi to jedno (mimo jiné např. právo rozhodnout se nebýt asertivní)*

1.4.1.2 Asertivní povinnosti:

1. *Vědět co chci*
2. *Nést zodpovědnost za následky svého jednání*
3. *Nenahlávat si do vlastní kapsy – tzn. nelhat zbytečně sám sobě*
4. *Naslouchat ušima – neřídít se prizmatem zklamaných nebo nadměrných nadějí apod.*
5. *Jasně říci, co chcete*
6. *Respektovat, že na otázku je možná odpověď kladná i záporná a vyzvání je možno splnit*
7. *Být asertivní – tedy vzdát se manipulace s druhými*
8. *Asertivita zohledňuje kontext. Používáme a doporučujeme ji výhradně tam, kde je vhodná a*

má šanci na úspěch.“(Novák, 2003, str. 44 – 45)

1.4.2 Asertivní dovednosti

Asertivní člověk obvykle oplývá jistými sociálními dovednostmi. Alena Vališová uvádí následující základní asertivní dovednosti:

1.4.2.1 Techniky k zapojení emocí:

- **volné informace a sebeotevření** - mluvčí zpříjemňuje atmosféru tím, že o sobě poskytne nevyžádané informace a odkrývá své osobní pocity, aby ukázal, že má s komunikačním partnerem něco společného. Slouží také k projevení komplimentu. Dávají nám možnost pochopit, proč požadujeme to, co požadujeme. Jsou to např. výroky typu: „to jsou věci.....“ nebo „povídej, jak to bylo dál“ (Novák, 2003).

1.4.2.2 Techniky umožňující přiměřeně reagovat na požadavky:

- **asertivní ne** - slušně odmítáme nehodící se požadavek. Někteří lidé trpí pocity viny, jakmile by někoho měli odmítnout.
- **pokažená gramofonová deska** - mluvčímu umožňuje opakování požadavku nebo odmítnutí při požadavku neoprávněném. I pokažená gramofonová deska neustále dokola přeskakuje. Nemusíme k tomu ani používat další emoce jako křik nebo pláč (Novák, 2003).
- **příjatelny kompromis**, který by byl akceptovatelný pro obě strany.

1.4.2.3 Dovednosti pomáhající vhodně reagovat při kritice:

- **otevřené dveře** – tuto dovednost si můžeme vysvětlit na daném příkladu: svalovec se řítí ke dveřím, jež se chystá vyrazit ale, jakmile k nim doběhne, zjistí, že se stalo něco, s čím nepočítal: dveře byly otevřené (Novák, 2003). Místo toho, abychom nechali na sebe útočit, přiznáme chybu a tak sebereme útočícímu argumenty, většinou povolí i sebevýraznější kritici.
- **selektivní ignorování** – když nás někdo kritizuje, odpovídáme pouze na relevantní argumenty, ostatní např. sprosté narážky ignorujeme;
- **negativní aserce** – je něco podobného, snažíme se přijmout jen některé body kritiky
- **negativní dotazování** – kdy se my sami doptáváme na další kritiku, abychom dali dohromady kritiku kompletní, lze ho použít, jen když se strany navzájem nijak nenapadají (Vališová, 1998).

1.4.3 Pasivita, agresivita a manipulace

Asertivita se také kromě prosazení sebe samého snaží dosáhnout upokojivého řešení situace pro obě strany. Kromě asertivního chování však existuje ještě pasivní, agresivní a manipulativní chování, které si neklade za cíl buď ohled na druhé, nebo prosadit sebe samého.

1.4.3.1 Pasivita

Pasivního člověka poznáme podle ustupování ostatním. Provází ho nejistota, neustále se za něco omlouvá, a nelibuje si příliš ve výměně názorů. Zdá se mu, že je život k němu nespravedlivý a často naříkání si na osud mu není cizí. Díky jeho pasivnímu chování bývá ostatními využíván. Pokud si chce takový člověk na někom „vybít“ zlost, vybírá si k tomu obvykle někoho ještě slabšího než je on sám. *„Pasivním lidem chybí sebejistota v projevu, nedokážou se prosadit, stále se omlouvají, vysvětlují, vciťují se do přání druhých“* (Praško a Prašková, 2007, str. 23). Ostatní lidé je považují za tzv. „chudáčky“ či „obětní beránky“. Často přebírají něčí názory, jelikož se neradi vyjadřují o svých vlastních pocitech a přáních a snaží se je „v zájmu druhých“ skrývat. Že mění tak často své názory, si už ani neuvědomují. Mají strach ukázat své osobní potřeby, aby je ostatní nepovažovali za sobce. Mají pocit, že by na ně mohli zlobit, a tím by tak ztratili některé přátele. Pasivitu (i když ne vždy) lze poznat i pomocí neverbální komunikace jako – povolené tělo, ohnutá záda, klopení očí, odmlky v řeči, nebo váhavý tichý hlas (Praško a Prašková, 2007).

1.4.3.2 Agresivita

Agresivní člověk má tendence stále na někoho útočit nebo druhé zraňovat a ponižovat. Dovede se prosadit, ovšem bez ohledu na ostatní. On je ten, který všechno ví nejlíp a sám si neumí přiznat, když jednou chybuje. Za jeho chyby podle něj zodpovídají ostatní. Rád někomu přikazuje, vyčítá druhým nebo moralizuje. Myslí si, že se chová upřímně, ovšem jeho chování je spíše útočné. *„Bývá neoblíbený a často se cítí sám. Jeho přehnané sebevědomí může být zástěrkou komplexů, které svou agresivitou kompenzuje“* (Praško a Prašková, 2007, str. 25). Zaujímá roli jakéhosi „diktátora“, jenž neuznává jinou pravdu než tu svoji. Někteří úzkostní lidé mohou střídat pasivní i agresivní chování, a to především s agresivním chováním vůči těm nejbližším, jako je rodina, partneri nebo děti. Pasivně se projevují k cizím lidem nebo autoritám. K agresivním projevům patří jak hrubá slova, hlasitost, moralizování; tak i sarkasmus, ironie a podhodnocování druhých (Praško a Prašková, 2007).

1.4.3.3 Manipulace

Cílem manipulativního člověka je dosáhnout svého, avšak oklikou. Snaží se ostatní přinutit, aby se chovali způsobem, jaký si přeje on a to např. upozorňováním u ostatních na to: co si řeknou druzí lidé, morálku, pocity viny apod. Je považována za nečestné chování, ale občas ji používáme

všichni. Někteří se k tomuto chování schylují pravidelně. Jedinci, kteří takto konají, často nenaleznou v životě příliš mnoho hlubokých a upřímných vztahů. Chybí jim totiž otevřenost, a tím ztrácí zájem druhých. Manipulace bývá charakteristická pro osobnosti trpící hysterií. Lidé k ní využívají křiku, pláče, výčitek, moralizování, lichotek, slibů atd. (Praško a Prašková, 2007).

1.4.4 Odkud se bere (ne)asertivní jednání?

Ať už se člověk projevuje asertivně nebo ne, musí existovat jistá příčina, jež by jeho chování opodstatňovala.

Problémy s použitím asertivního jednání v reálném životě se rozvíjejí z mnoha důvodů. „*Mohou souviset s tím, co jste viděli v projevech svých rodičů, co jste od nich odpozorovali, co ve vaší komunikaci schvalovali, a co kritizovali*“ (Praško a Prašková, 2007, str. 52), protože „*zdravé sebevědomí se tvoří postupně od raného dětství. Není vrozené*“ (Praško a Prašková, 2007 str. 57)

Dobrým základem pro něj však zajišťuje stabilní temperament. Už od dětství si vytváříme si určitá „schémata“, jimiž jsme „předprogramováni“ pro budoucí život (Praško a Prašková, 2007, také Adler 1994). Naučená schémata pro nás nemusí být zrovna jen nápomocná, ale také nepravdivá nebo dokonce škodlivá („jsem k ničemu“). Pokud už si už v raném dětství osvojíme škodlivé předpoklady, mohou bohužel přetrvávat až do dospělosti. Důležitou roli hraje výchova (viz kap. Socioemocionální vývoj v raném dětství nebo kap. Co může mít vliv na projev konstelace).

Nejpříznivější prostředí pro rozvoj zdravého sebevědomí je svobodné a laskavé prostředí. Naopak prostředí frustrující může nalomit pocit sebejistoty. „*Kritika, odmítnutí, opomenutí pochvaly, spory, pomluvy – to jsou věci, které jej snadno zraňují*“ (Praško a Prašková, 2007, str. 57).

Takto od dětství ovlivnění jedinci se stávají závislými na názoru druhých a nezbyvá jim energie prokázat svoje vlastní schopnosti. Stresové mezilidské situace mohou být spouštěčem „komplexu méněcennosti“ (jak už jsem se zmínila výše), Adler tvrdil, že tento komplex méněcennosti se snažíme kompenzovat, což může vést až k egoismu.

Kromě vlivů z raného dětství, může být pasivita posilována i v životě dospělého člověka. Např. v zaměstnání a vůbec největší strach projevit své emoce míváme v partnerských vztazích.

Problém nastává hlavně v neschopnosti člověka jednat tak, jak cítí a v uvažování nad tím, jak by měl jednat. Má strach z konfliktů a odmítnutí, a celkově se obává „být sám sebou. Bojí se potrestání, např. i při komplimentu, jenž mu někdo projeví. Má strach ho přijmout, aby nepůsobil v očích ostatních namyšleně. Jednodušším shledává kritizovat sám sebe, než někoho cizího a sám má z kritiky většinou strach.

Než začneme jednat, celý proces nejdříve probíhá jako příprava v naší mysli, kterou si ani nedokážeme stihnout uvědomit. Někdy ovšem uvažujeme, jak druhým odpovědět pečlivěji.

Myšlenkám, jež si neuvědomujeme, říkáme „*automatické*“ (Praško a Prašková, 2007, str. 53). Tyto myšlenky mají vliv na změnu našich emocí a dělíme je na: depresivní („jsem k ničemu, hloupý apod.“), úzkostné (např. „určitě se mi vysměje, když to řeknu“), agresivní („kdo si jako myslí, že je“) a vztahovačné („určitě ten kompliment nemyslel vážně“).

Vlivy, které na nás působí, souvisí také s velikostí našeho sebevědomí. Nejhuře se prosazuje lidem, kteří jsou nejistí a nekladou si příliš vysoké cíle. Tito lidé mají respekt z autorit, ale ke slabším se dovedou někdy chovat až bezcitně, aby mohli uspokojit svou touhu po převaze (viz pasivní jedinci). Naopak sebejistí lidé, si kritiku neberou tak osobně a na rozdíl od těch, co se cítí být méněcenní, umí tolerovat druhé a akceptovat je. Agresivní lidem neodpovídají na jejich útoky ponižováním. Praško a Prašková přirovnávají zvyšování nebo snižování sebevědomí ke koloběhu. Pokud nemáme dostatek sociálních dovedností, máme tendenci se vyhýbat sociálním situacím, a tím pádem ani žádné nové sociální dovednosti nemáme šanci získat. Dostáváme se tedy opět k tomu, že nemáme sociální dovednosti. U sebejistých pozorujeme pravý opak. Čím sebevědoměji působí naše vystupování, tím jsou k nám ostatní lidé vstřícnější a naše sebevědomí narůstá. „*Problémové postoje k sobě souvisejí s odmítáním, nepřiměřenými požadavky, trestáním, chyběním lásky, nadměrnou soutěživostí sourozenců, týráním, nevhodnými vzory*“ (Praško a Prašková, 2007, str. 91.). Autoři se zmiňují, že ale tyto postoje k sobě samému se týkají asi jen 9-15% lidí. Abychom zlepšili mínění o sobě samém, je třeba zaměřit se na to, v čem jsme skutečně dobří, na co jsme šikovní, za co jsme na sebe hrdí atd., což nemůže být příliš snadné u jedinců, jež na sobě hledají jen chyby.

Při našem jednání však nemají vliv jen postoje, které chováme k sobě, ale i postoje k druhým lidem. Problémové postoje k druhým lidem se dají vyvodit od problémového postoje k sobě. „*Určují vlastně strategie, podle kterých se člověk chová tak, aby neztratil zájem, lásku nebo přijetí druhých, a aby si udržel vlastní hodnotu před sebou*“ (Praško a Prašková, 2007, str. 94).

Někteří lidé trpí sociální úzkostí, a proto mají problém se emotivně projevit. Potíže u nich nastávají např. v projevení blízkosti jiné osoby, dojetí, radosti, smutku, důvěry, hněvu apod.

Dochází k tomu z mnoha důvodů:

- např. se nenaučili projevovat tyto emoce, protože neměli vzory buď v rodině učitelích, nebo vrstevnicích, kteří by tyto dovednosti ovládali;
- dalším důvodem může být dlouhodobá nemoc, nebo jiná sociální izolace (např. mateřská dovolená) či jiné důvody, kvůli nimž člověk sociální dovednosti ztratil nebo zapomněl;
- stresory prostředí, jako jsou ztráta někoho blízkého, traumatické události, zkušenosti s výsměchem druhých nebo jiné znehodnocení v sociální situaci či další změny, vedoucí k depresi nebo úzkostem;

- může se také stát, že se sociální prostředí změní natolik, že člověk některé sociální dovednosti přestane používat úplně a to i v případě, že k tomu nastane vhodná situace. (Praško a Prašková, 2007).

1.4.4.1 Jak se člověk může naučit sociálními dovednostmi (Praško a Prašková, 2007)

I když třeba nevnímáme sami sebe jako asertivní osobnosti, existuje možnost (ovšem jen pokud se o to budeme snažit), jak si tyto sociální dovednosti získat:

- Můžeme pozorovat jiné osoby, které používají sociální dovednosti přiměřeně tzv. modelováním;
- nacvičovat dovednosti v nasimulovaných situacích, hraním rolí;
- poslouchat a druhé a vzít si k srdci jejich návrhy na zlepšení, tzv. sociální posilování.

2 Empirická část

2.1 Výzkumný problém a hypotézy

Cílem mého výzkumu bylo zjistit, zda mají sourozenecké konstelace nějaký vliv na asertivní dovednosti. Abych zjistila, jaký je vztah mezi těmito dvěma proměnnými (sourozeneckými konstelacemi a asertivitou), musela jsem stanovit hypotézu. Z dané literatury jsem tedy předpokládala, že prvorození a jedináčci jsou více asertivní, než později narození jedinci. Tento předpoklad jsem se následně snažila ověřovat empiricky získanými daty a porovnávat s teoretickými předpoklady (Ferjenčík, 2000). Stanovila jsem si tedy nejprve nulovou hypotézu H_0 : Prvorození a jedináčci se v asertivních dovednostech neliší od později narozených. Alternativní hypotéza H_1 pak zněla: Prvorození a jedináčci se v asertivních dovednostech liší od později narozených.

2.2 Výzkumná strategie

Kvůli zaměření mého výzkumu jsem zvolila kvantitativní výzkumnou strategii. Vybrala jsem si ji právě proto, že cílem mého výzkumu bylo zjistit, zda existuje nějaký vztah mezi sourozeneckými konstelacemi a asertivitou. Umožnilo mi to získat méně informací od velkého množství

respondentů. To, že jsem získala méně informací, sice nezní moc pozitivně, ale cílem mého výzkumu nebylo získat jich co nejvíce, ale zda nějak pořadí narození souvisí s asertivními dovednostmi.

2.3 Techniky sběru dat

K empirickému získání dat nám poslouží dotazník. Inspirovala jsem se na doporučení mé vedoucí práce v knize Tomáše Nováka *Asertivita jako lék v profesních a mezilidských vztazích*, kde autor popisuje možné způsoby měření asertivity. Rozhodla jsem se pro metodu testovou, která je nejjednodušší a získáme pomocí ní stručnější informace od většího množství respondentů v relativně krátkém čase. Uvědomuji si, že jsem tím však přišla o možnost se doptávat se na další informace, ale pro splnění cíle výzkumu mi získané informace postačili. V knize byly přiloženy dokonce ukázky dotazníků, z nichž jsem si jeden vybrala pro svůj výzkum. (Novák, *Asertivita jako lék v profesních a mezilidských vztazích*, Praha: C. H. Beck, 2003, str. 109-110.) Vybrala jsem si ho hlavně proto, že už byl vyzkoušen nejprve na psychiatrických pacientech (1977) a poté i na vysokoškolské populaci na Novém Zélandě (1978, 1979). Má prokázanou reliabilitu i validitu a existuje pod názvem „Rathus assertivness schedule“. (více informací: Rathus, S. A., Nevid, 1977, 8, p. 393-397; dále: http://www.psychology.org.nz/cms_show_download.php?id=924 , a jeho anglická verze: http://academic.cengage.com/resource_uploads/downloads/0495098000_76994.pdf) Dotazník obsahoval 30 výroků, u kterých respondenti určovali na hodnotící škále, nabývající hodnot od -3 (zcela netypické, vůbec neodpovídá) až do +3 (zcela typické, naprosto odpovídat), do jaké míry výroky odpovídali jejich povaze a chování. První výrok jsem malinko upravila, protože si nejsem jistá, zda by všichni respondenti věděli, co znamená pojem asertivní. Místo toho jsem použila: „více schopní se prosadit“. Dále jsem k dotazníku připojila ještě otevřené i uzavřené demografické otázky, jako např. otázku na pohlaví a věk respondenta a otázky týkající se konstelací. Dotazník jsem vytvořila na internetových stránkách www.google.com, kde je možné po založení účtu zdarma vytvářet a rozesílat dotazníky libovolnému počtu respondentů.

Poté jsem provedla pilotní studii, abych se ujistila, zda nemají respondenti s dotazníkem problém, rozumí otázkám, zda vše funguje jak má a kolik času jim asi tak zhruba zabere vyplňování dotazníku. Pilotní studie se pomocí příležitostného výběru vzorku zúčastnilo 16 respondentů. Při ní bylo zjištěno, že vyplňování dotazníku zabere zhruba od 3 do 10 minut času. Objevily se i námitky ke dvěma výroky, které byly brány v potaz a upraveny tak, aby byly co nejsrozumitelnější pro všechny ostatní respondenty. Byly tak odstraněny některé nedostatky a dotazník jsem tak následně mohla spustit, tentokrát se už odpovědi respondentů započítávali do výzkumu. Dotazník jsem poté rozesílala pomocí odkazu na internetovou stránku, kde byl umístěn.

2.4 Výběr vzorku

Tuto hypotézu jsem se rozhodla testovat na populaci ve věku 18–30 let, jenž má založený účet na internetové stránce www.facebook.com a využila jsem především svých kontaktů na těchto stránkách. Jednalo se o příležitostný výběr vzorku, protože respondenti odpovídali podle ochoty můj dotazník vyplnit. (Ferjenčík, 2000) Příležitostný výběr mi sice nemohl zajistit kvalitní výzkum, ale vzhledem k mým omezeným možnostem, jako nedostatek financí i času mi musel postačit. Věkovou skupinu od 18-30 let jsem zvolila proto, že se u těchto jedinců již tolik výrazně nerozvíjí osobnost, jako u těch mladších a zároveň si myslím, že jsou pořád ještě častými návštěvníky těchto sociálních sítí. Ze začátku jsem tedy využila svých kontaktů na síti facebook a rozeslala jsem asi 215 uživatelům hromadnou zprávu s odkazem na dotazník. Získala jsem přesně 150 respondentů, z nichž 99 respondentů spadalo do skupiny prvorozených a 51 do skupiny později narozených. Pro o dost menší počet respondentů ze skupiny později narozených jsem se rozhodla, získat ještě další respondenty z této skupiny. Požádala jsem některé své známé, aby na facebooku rozeslali ještě pár odkazů svým přátelům, o nichž ví, že mají staršího sourozence a jsou ve věku 18-30 let. Podle jejich informací se rozeslalo ještě dalších 63 dotazníků, z nichž se mi vrátilo dalších 43 vyplněných. Tento výběrový soubor jsem ještě „očistila“ od respondentů, spadajících do tzv. „pseudoprvozených“ (tzn., měli sice staršího sourozence, ale věkový rozdíl mezi nimi byl větší než 5 let). Poté, co jsem tak učinila, mi zbylo dalších 35 respondentů pro můj výzkum. V tuchvíli čítal můj vzorek dohromady 99 respondentů ze skupiny prvorozených (včetně „pseudoprvozených“) a 86 ze skupiny později narozených. Z 278 dotazníků jsem získala pro svůj výzkum celkem 185 respondentů. Celková návratnost tak byla 66,5 %. Výběrový soubor obsahoval převážnou většinu žen (viz níže kap. Charakteristika sledovaného souboru - znázorněno graficky) Když jsem rozdělila ještě obě skupiny sourozenců na menší podskupiny jedináčky, nejstarší sourozence, prostřední děti a benjamínky, tak nejvíce bylo benjamínek a nejméně bylo prostředních sourozenců, kteří čítali pouhých 8 respondentů (viz graf). Co se týče věkového rozložení, nejvíce jsem získala těch mladších respondentů od 18 do 24 let věku. Respondentů od 25 do 30 let už bylo velmi málo a od 27 do 30 let už dokonce pouze po jednom respondentovi (viz graf č. 13 v kap. Charakteristika sledovaného souboru). Toto rozložení respondentů bylo dáno zejména nahodilou povahou výzkumu.

2.5 Analytické postupy

Po sesbírání dat následovala jejich analýza.

V dotazníku, který jsem použila, byly některé otázky označeny hvězdičkou. U těchto odpovědí jsem

tedy změnila znaménko, jelikož tento postup byl k dotazníku uveden. Provést tento krok bylo nutné z toho důvodu, aby se respondenti nepokoušeli odpovědi zkreslit tím, že by dávali sociálně žádoucí odpovědi.

Má hypotéza obsahovala dvě skupiny. První skupinou byli prvorození a jedináčci a druhou později narození jedinci. Abych zjistila, kdo do jaké skupiny patří, provedla jsem nejprve deskriptivní (popisnou) analýzu dotazovaných. (Hendl, 2006) Respondenti v dotazníku uvedli svůj věk a věk svých sourozenců, s nimiž vyrůstali. Podle těchto získaných dat jsem určila, jaká je sourozenecká pozice jednotlivých respondentů.

V literatuře jsem dále objevila předpoklad, že pokud je věkový rozdíl mezi sourozenci po sobě narozenými více než 5 let, řadíme je mezi pseudoprvozené (Leman, 1997) a mají tím pádem stejné podmínky, jako prvorození. Tyto respondenty jsem tedy přesunula do skupiny první, tzn. skupiny prvorozených a jedináčků (pseudoprvozené jsem ještě poté pro představu rozdělila na nejstarší ze sourozenců a jedináčky, ovšem velká většina byla v pozici jedináčků, do nejstarších ze sourozenců z těchto pseudoprvozených spadal pouze jeden respondent a do jedináčků to bylo s počtem 33 respondentů – viz Charakteristika sledovaného souboru).

Zodpovězené hodnoty od +3 do -3 jsem následně sečetla u každého respondenta, abych u všech získala hodnotu výslednou. Poté následovalo porovnání obou skupin sourozenců, zda se výsledky obou skupin shodují nebo je mezi nimi nějaký podstatnější rozdíl. Nejprve jsem si stanovila hladinu významnosti $\alpha = 0,05$, která mi určovala pravděpodobnost zamítnutí nulové hypotézy.

Pro zanalyzování jsem se rozhodla použít dvouvýběrového t-testu středních hodnot, používajícího se k testování shodnosti dvou výběrů souboru.

Abych tento test mohla provést, bylo nutné nejprve otestovat shodnost rozptylů obou výběrů tzv. dvouvýběrovým F-testem (Fisherův). Důležitý byl zejména, protože podle jeho výsledku jsem určila, zda použiji dvouvýběrový t-test pro shodné nebo rozdílné rozptyly. Pokud je testové kritérium F menší než kritická hodnota F_{α} (v tabulce označeno jako F krit (1)) použijeme t-test se shodností rozptylů. Pokud je však testové kritérium F větší nebo rovno hodnotě F_{α} použijeme t-test pro neshodné rozptyly.

Po F-testu tedy mohl dvouvýběrový t-test středních hodnot. V tomto případě jsem měla dojít k jedné z následujících možností. Buď k situaci, kdy nemůžu zamítnout nulovou hypotézu H_0 , nebo mohl nastat okamžik, kdy budu moci zamítnout H_0 a potvrdit tak hypotézu alternativní H_1 .

Pokud je hodnota testového kritéria t (v tabulce t- testu jako t Stat) větší než kritická hodnota t_{α} (v tabulce t- testu potom označeno jako t krit (2)), můžeme zamítnout nulovou hypotézu a přijmout hypotézu alternativní. Pokud tomu tak nebude, rozdíl středních hodnot obou výběrů není statisticky významný. Abych vyloučila jakékoli zkreslení, které by mohli způsobit pseudoprvození, provedla jsem ještě F-test i t-test rovněž pro jejich zařazení podle skutečného narození a následně jsem se je

pokusila z analýzy i zcela vyloučit. Pro představu jsem porovnála (viz Charakteristika sledovaného souboru) i výsledky mužů s ženami a také jednotlivé sourozenecké konstelace (jedináčky, prvorozené, prostřední děti a benjamínky). Celé vyhodnocení jsem prováděla v programu Microsoft Excel 2007.

2.6 Výsledky

Po analýze získaných dat jsem došla k následujícím výsledkům:

2.6.1 Příklad č. 1

Po zařazení skupiny pseudoprvozených do skupiny prvorozených a jedináčků, jsem provedla dvouvýběrový F-test pro rozptyl, v němž při hladině významnosti $\alpha=0,05$ bylo testové kritérium F ($F=1,489053917$) větší, než kritická hodnota F_α ($F_\alpha= 1,410757298$), z čehož jsem usoudila, že použiji dvouvýběrový t-test s nerovností rozptylů.

Poté jsem tedy provedla dvouvýběrový t-test s nerovností rozptylů. V něm při hladině významnosti $\alpha=0,05$ bylo zjištěno, že testové kritérium t ($t= -0,21331554$) je menší, než kritická hodnota t_α ($t_\alpha = 1,974445593$). Z tohoto výsledku tedy plyne (i když na první pohled je střední hodnota u prvorozených a jedináčků skutečně větší), že nemůžeme zamítnout nulovou hypotézu ani přijmout hypotézu alternativní. Celkově můžeme říci, že rozdíly mezi oběma výběry jsou statisticky nevýznamné.

Výsledky F-testu a t-testu pro případ č. 1 (barevně označeny hodnoty, které jsou pro nás klíčové) :

Tabulka č. 1 – F- test pro případ č.1

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl		
	<i>Později nar.</i>	<i>Prvorození</i>
Stř. hodnota	2,61627907	3,32323232
Rozptyl	790,8039672	531,078128
Pozorování	86	99
Rozdíl	85	98
F	1,489053917	
P(F<=f) (1)	0,028593018	
F krit (1)	1,410757298	

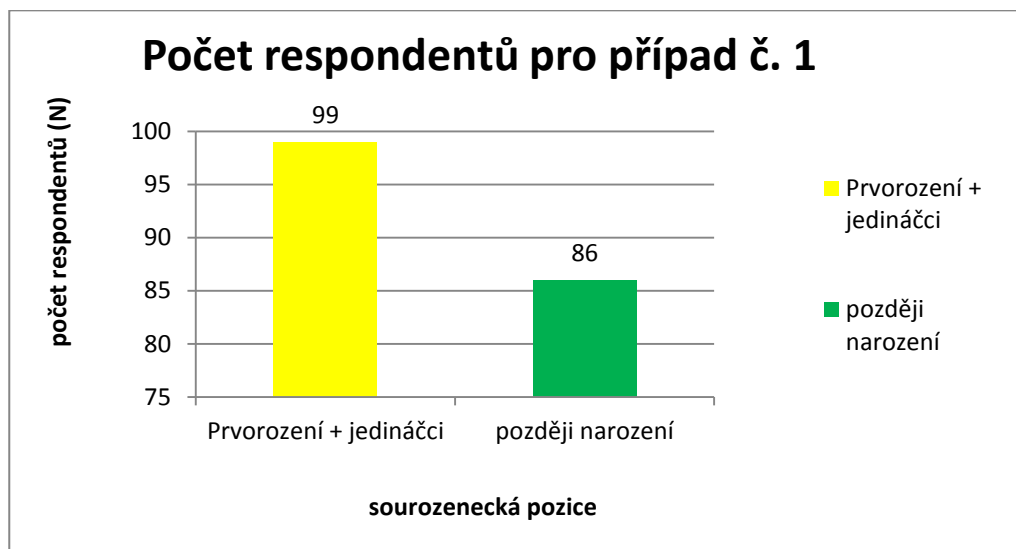
Tabulka č.2 – t-test pro případ č. 1

Dvouvýběrový t-test s nerovností rozptylů		
	Později nar.	Prvorození
Stř. hodnota	2,61627907	3,32323232
Rozptyl	790,8039672	531,078128
Pozorování	86	99
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	165	
t Stat	-0,185273236	
P(T<=t) (1)	0,426621139	
t krit (1)	1,654140977	
P(T<=t) (2)	0,853242277	
t krit (2)	1,974445593	

Tabulka č.3 pro počet respondentů k případu č. 1

typ konstelace	počet respondentů= N
Prvorození + jedináčci	99
později narození	86

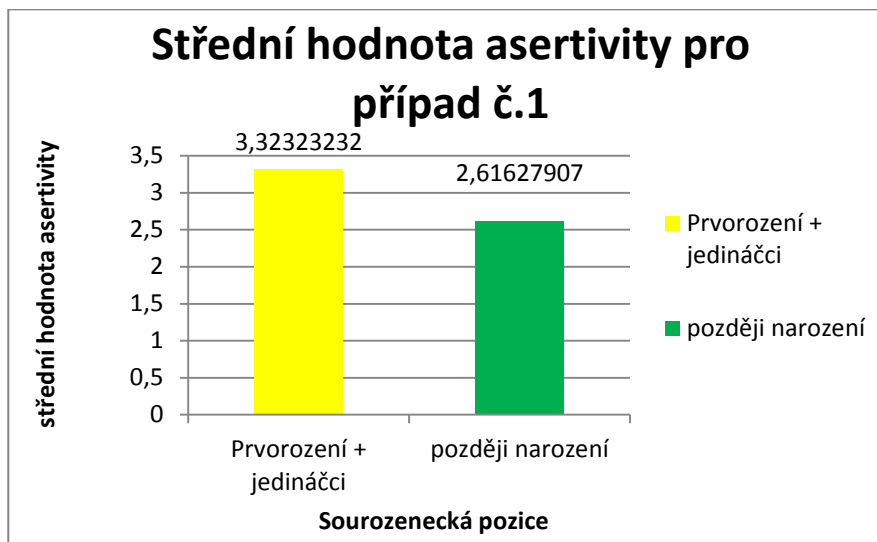
Graf č. 1 srovnání podle počtu respondentů v obou sourozeneckých skupinách pro případ č. 1

Tabulka č.4 pro střední hodnotu k případu č. 1

typ konstelace	střední hodnota asertivity
Prvorození + jedináčci	3,32323232
později narození	2,61627907

Graf č. 2 srovnání podle střední hodnoty asertivity u jednotlivých skupin pro případ č. 1

2.6.2 Příklad č. 2

Stejný postup jsem použila při zařazení pseudoprvozených do skupiny později narozených (nebrala jsem tedy ohled na více než pětiletý odstup mezi sourozenci). Při provedení dvouvýběrového F– testu byla testová hodnota F ($F= 0,900584$) větší, než kritická hodnota $F\alpha$ ($F\alpha= 0,689049$), proto jsem na další analýzu použila dvouvýběrový t-test s nerovností rozptylů. Po jeho provedení byla testová hodnota t ($t= 0,31349$) menší, než kritická hodnota $t\alpha$ ($t\alpha= 1,977054$). Ani v tomto případě tedy nemůžeme zamítnout nulovou hypotézu a rozdíly středních hodnot obou výběrů jsou opět statisticky nevýznamné.

Výsledky F – testu a t- testu pro případ č. 2:

Tabulka č. 5 – F-test pro případ č. 2

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl		
	Prvorození + Jedi- náčci	Později narození
Stř. hodnota	3,772727	2,563025
Rozptyl	608,2091	675,3498
Pozorování	66	119
Rozdíl	65	118
F	0,900584	
P(F<=f) (1)	0,324782	
F krit (1)	0,689049	

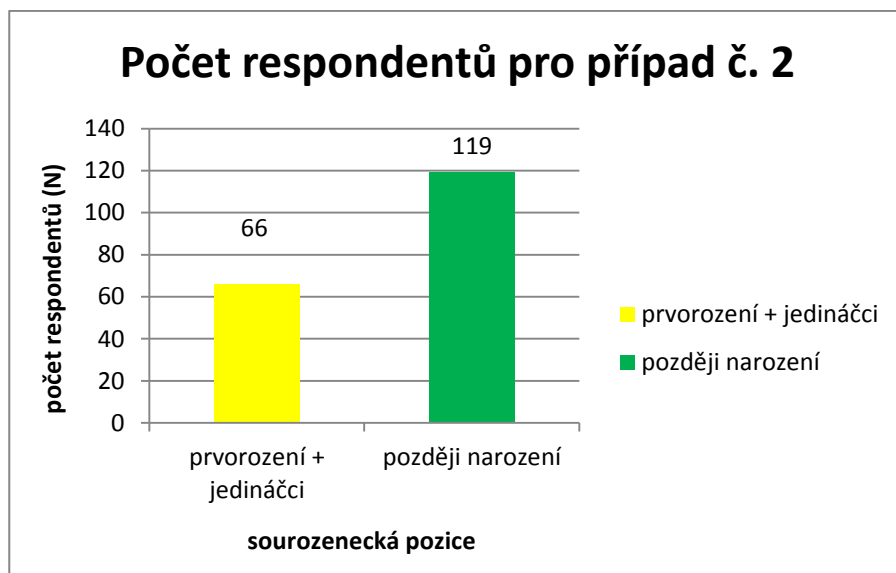
Tabulka č. 6 – t- test pro případ č.2

Dvouvýběrový t-test s nerovností rozptylů		
	Prvorození+ Jedináčci	Později narození
Stř. hodnota	3,772727	2,563025
Rozptyl	608,2091	675,3498
Pozorování	66	119
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	140	
t Stat	0,31349	
P(T<=t) (1)	0,377187	
t krit (1)	1,655811	
P(T<=t) (2)	0,754375	
t krit (2)	1,977054	

Tabulka č. 7- počet respondentů pro případ č. 2

typ konstelace	počet respondentů =N
Prvorození + jedi- náčci	66
později narození	119

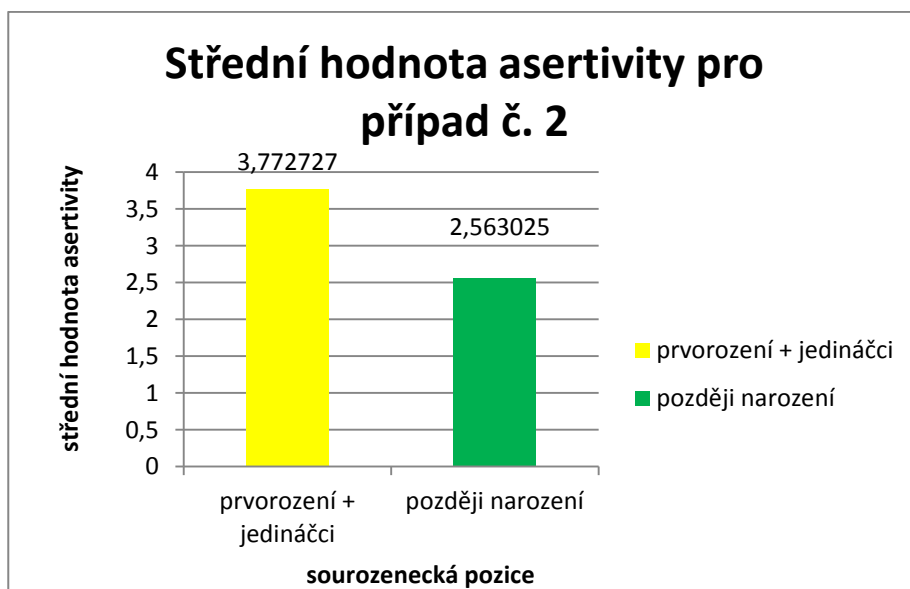
Graf č. 3 porovnání počtu respondentů v obou sourozeneckých skupinách pro případ č. 2

Tabulka č. 8 – střední hodnota asertivity pro případ č. 2

typ konstelace	střední hodnota asertivity
Prvorození + jedináčci	3,772727
později narození	2,563025

Graf č. 4 porovnání střední hodnoty asertivity v obou skupinách sourozenců pro případ č. 2

2.6.3 Případ č. 3

Nakonec jsem pseudoprvozené z analýzy vyloučila úplně a porovnala jen skupinu prvorozených a jedináčků s později narozenými jedinci. Provedením dvouvýběrového f- testu jsem zjistila, že testová hodnota F ($F = 1,300217$) je menší, než kritická hodnota F_{α} ($F_{\alpha} = 1,47927$). V tomto případě to znamenalo, že musím použít dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů. Dvouvýběrový t-test stejně jako v předchozích případech nemohl zamítnout nulovou hypotézu a nebyl pro nás statisticky významný, neboť testová hodnota t ($t = -0,2649$) byla opět menší, než kritická hodnota t_{α} ($t_{\alpha} = 1,975905$).

Výsledky F-testu a t-testu pro případ č. 3:

Tabulka č. 9 – F – test pro případ č.3

Dvouvýběrový F – test pro rozptyl		
	Později narození	Prvorození+ Jedináčci
Stř. hodnota	2,616279	3,772727
Rozptyl	790,804	608,2091
Pozorování	86	66
Rozdíl	85	65
F	1,300217	
P(F<=f) (1)	0,1347	
F krit (1)	1,47927	

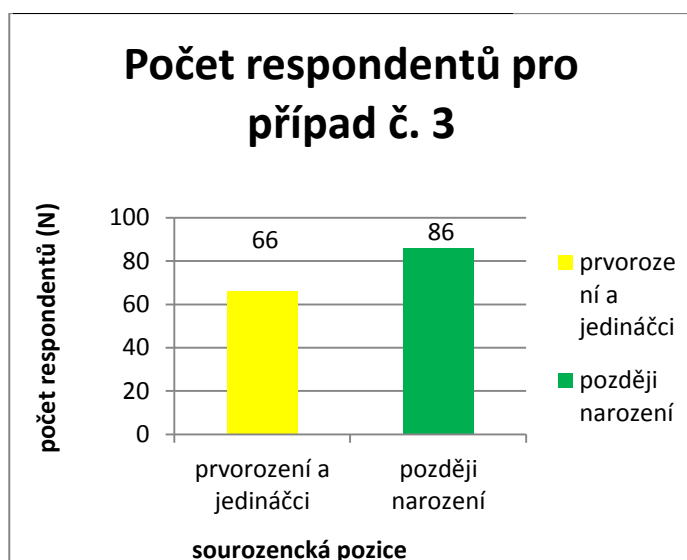
Tabulka č. 10 – t-test pro případ č. 3

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů		
	Později narození	Prvorození +Jedináčci
Stř. hodnota	2,616279	3,772727
Rozptyl	790,804	608,2091
Pozorování	86	66
Společný rozptyl	711,6795	
Hyp. Rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	150	
t Stat	-0,2649	
P(T<=t) (1)	0,395725	
t krit (1)	1,655076	
P(T<=t) (2)	0,79145	
t krit (2)	1,975905	

Tabulka č. 11- počet respondentů pro případ č. 3

typ konstelace	počet respondentů=N
prvorození	66
později narození	86

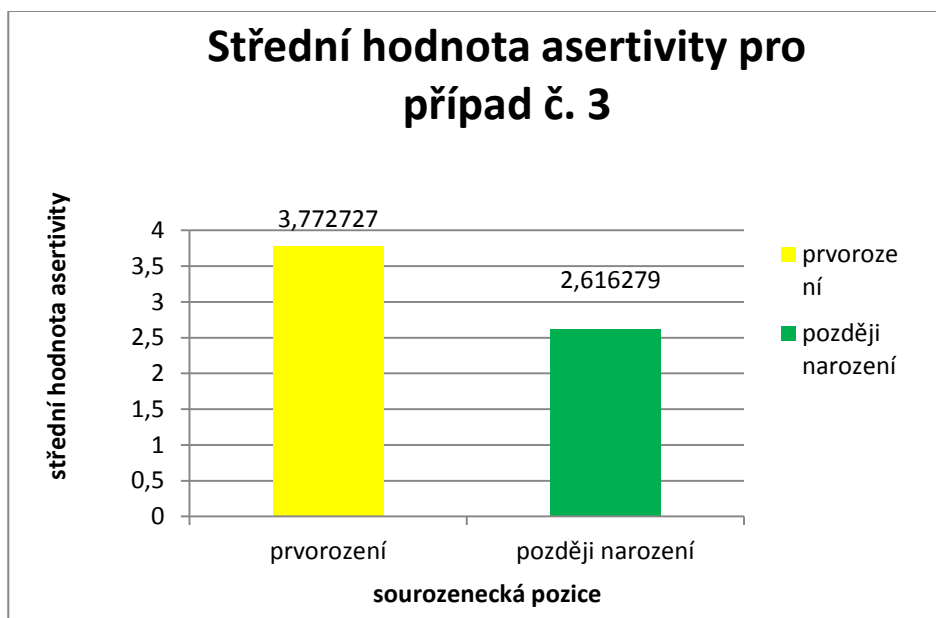
Graf č. 5: Porovnání počtu respondentů v obou sourozeneckých skupinách pro případ č. 3

Tabulka č. 12- střední hodnota asertivity pro případ č. 3

typ konstelace	střední hodnota asertivity
prvorození	3,772727
později narození	2,616279

Graf č. 6 Porovnání střední hodnoty asertivity obou sourozeneckých skupin pro případ č. 3

Ani jedna z těchto analýz tedy neprokázala, že by se skupina prvorozených a jedináčků nějak významně lišila skupiny později narozených jedinců.

2.7 Charakteristika sledovaného souboru

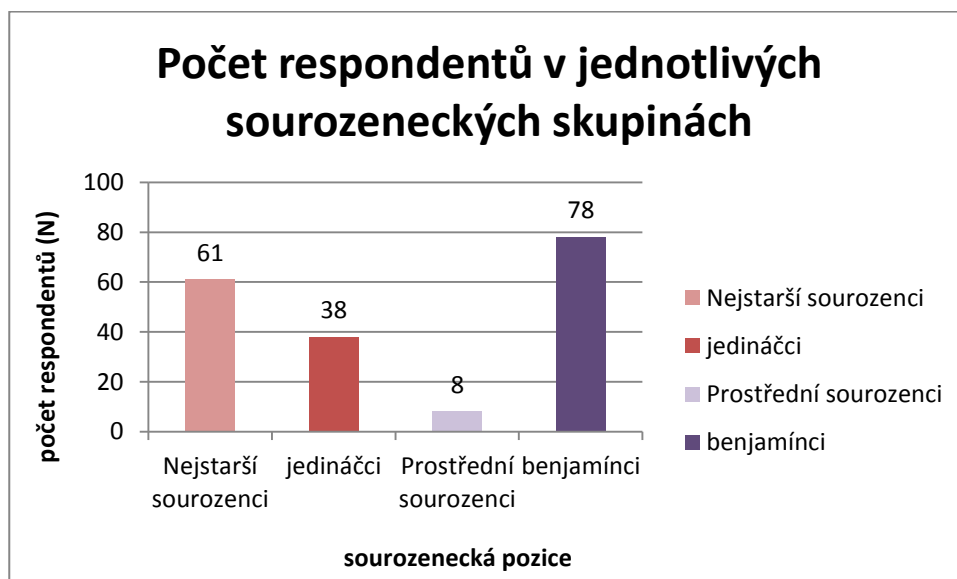
Pro představu jsem ještě vytvořila pár grafů a tabulek co se týče jednotlivých konstelací, mužů a žen a věkové rozložení respondentů:

2.7.1 Srovnání jednotlivých konstelací podle počtu respondentů a podle výsledků asertivity (ve středních hodnotách):

Tabulka č. 13 pro srovnání počtu respondentů jednotlivých konstelací

Sourozenecká konstelace	počet respondentů =N
Nejstarší sourozenci	61
jedináčci	38
Prostřední sourozenci	8
benjamínci	78

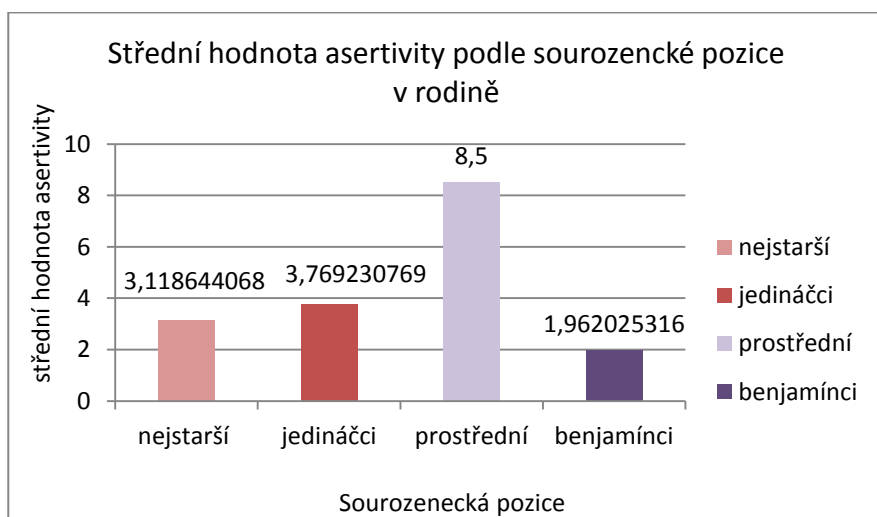
Graf č. 7 - porovnání počtu respondentů u jednotlivých konstelací (pseudoprvození zařazení mezi jedináčky a nejstarší sourozence)

Tabulka č. 14 porovnání asertivity u jednotlivých konstelací

typ konstelace	střední hodnota asertivity
nejstarší	3,118644068
jedináčci	3,769230769
prostřední	8,5
benjamínci	1,962025316

Graf č. 8: Porovnání středních hodnot asertivity u jednotlivých konstelací (pseudoprvozené zde zařazeni mezi jedináčky a prvozené)

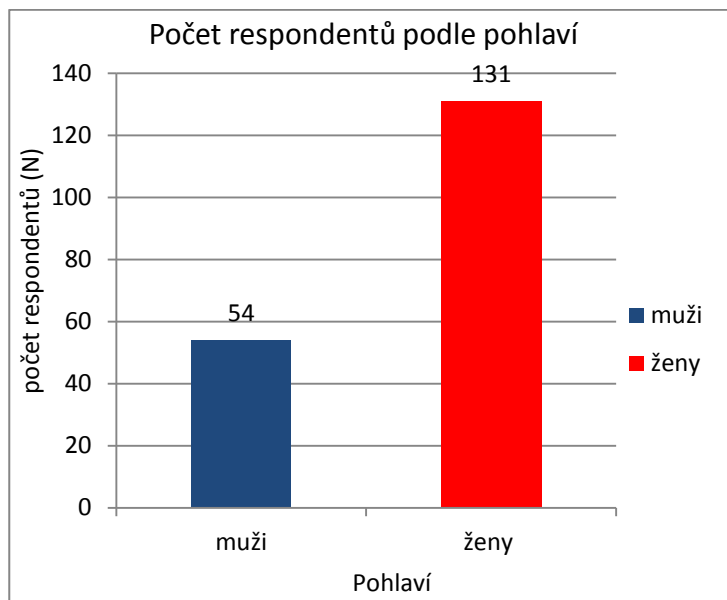

2.7.2 Srovnání počtu respondentů a výsledků asertivity podle pohlaví:

Tabulka č. 15 – porovnání počtu respondentů podle pohlaví

pohlaví	počet respondentů =N
muži	54
ženy	131

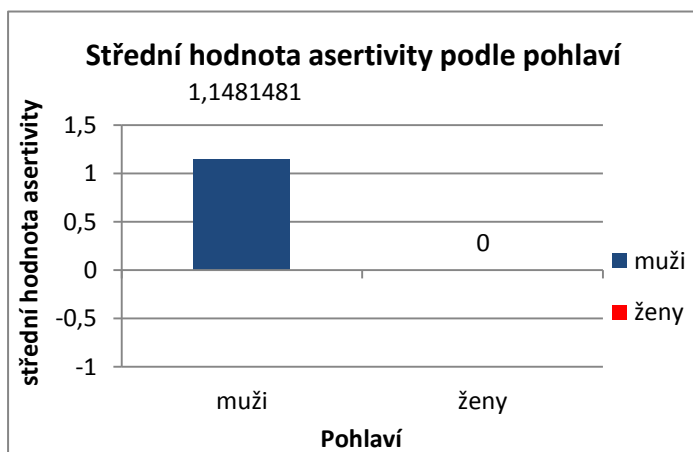
Graf č. 9 Porovnání počtu respondentů u mužů a žen

Tabulka č. 16- pro střední hodnotu asertivity podle pohlaví

pohlaví	střední hodnota asertivity
muži	1,148148148
ženy	0

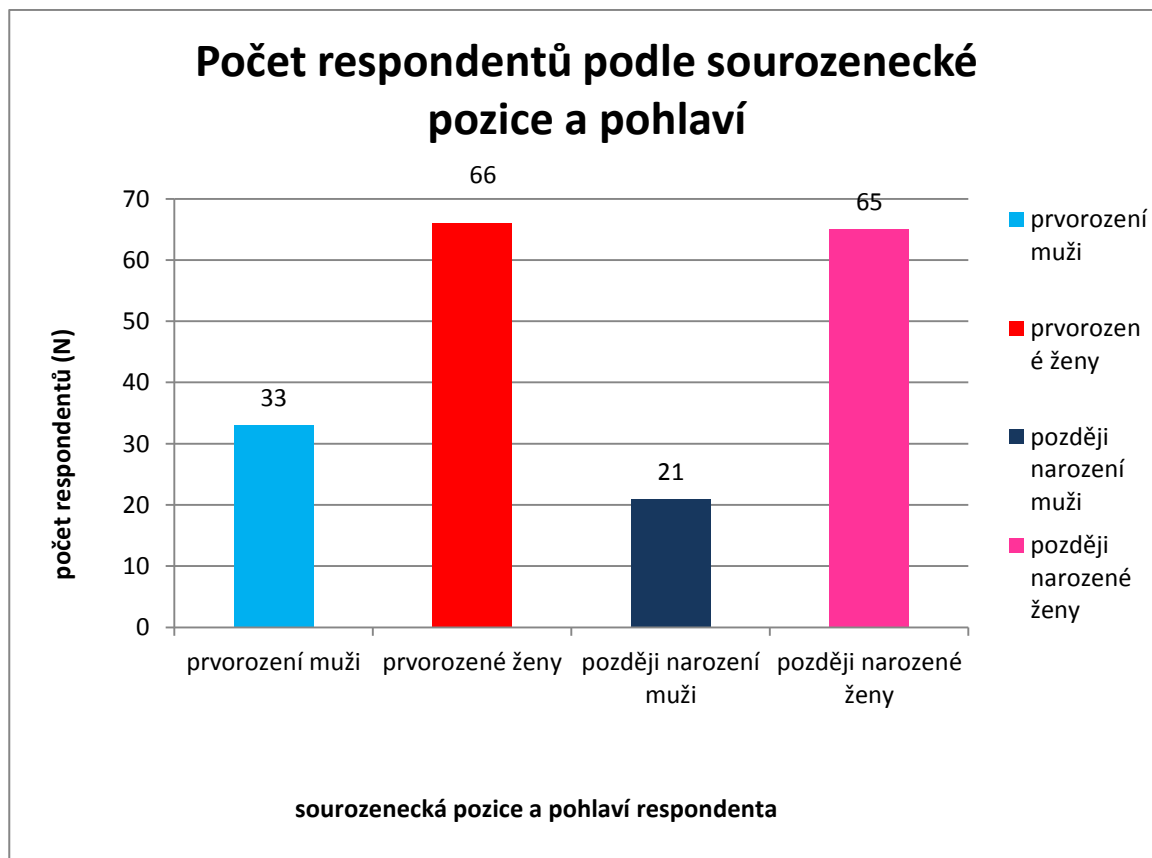
Graf č. 10 porovnání středních hodnot asertivity u mužů a žen, kde vidíme, že muži na první pohled prokazují vyšší hodnotu asertivity

Tabulka č. 17- počet respondentů podle pohlaví a sourozenecké pozice

pohlaví a konstelace	počet respondentů =N
nejstarší muži a muži jedináčci	33
nejstarší ženy a ženy jedináčci	66
později narození muži	21
později narozené ženy	65

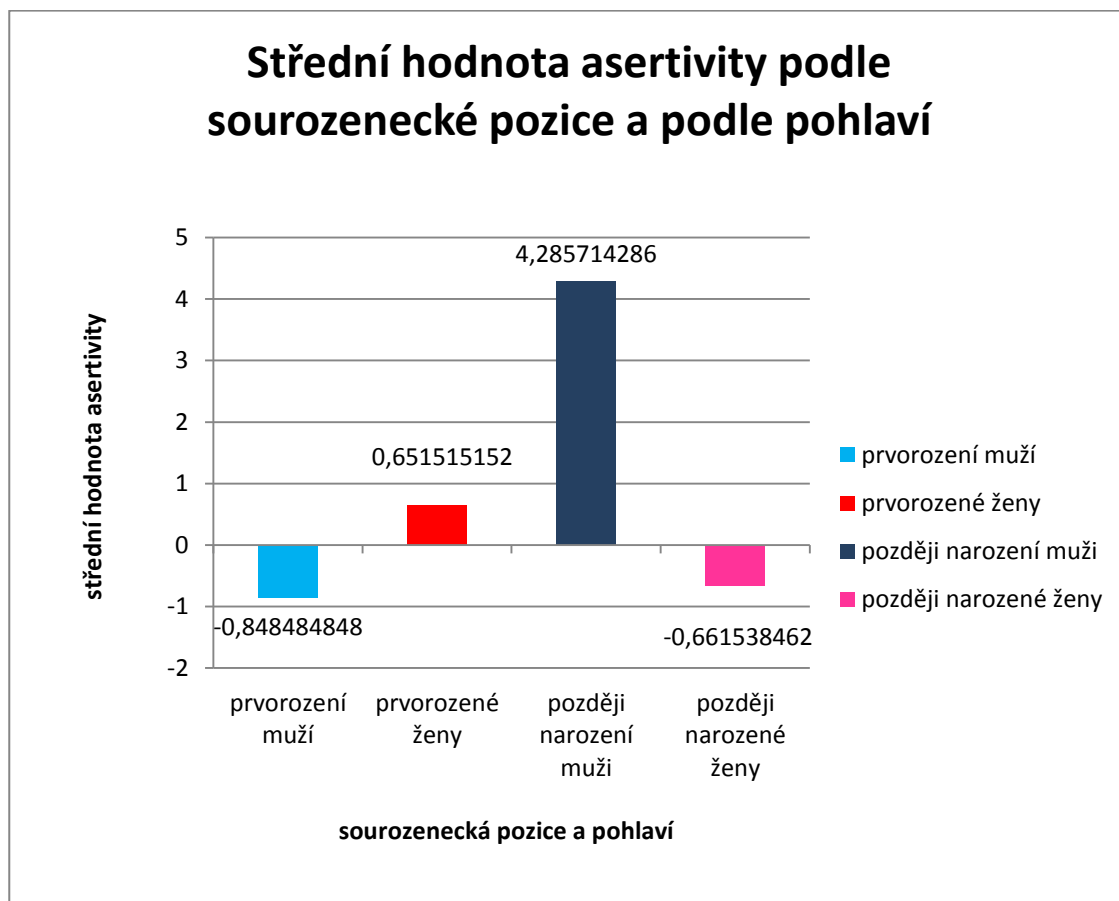
Graf č. 11 porovnání počtu respondentů u mužů a žen v jednotlivých konstelacích

Tabulka č. 18 –střední hodnoty asertivity podle pohlaví a sourozenecké pozice

pohlaví a konstelace	střední hodnota asertivity
nejstarší muži a muži jedináčci	-0,848484848
nejstarší ženy a ženy jedináčci	0,651515152
později narození muži	4,285714286
později narozené ženy	-0,661538462

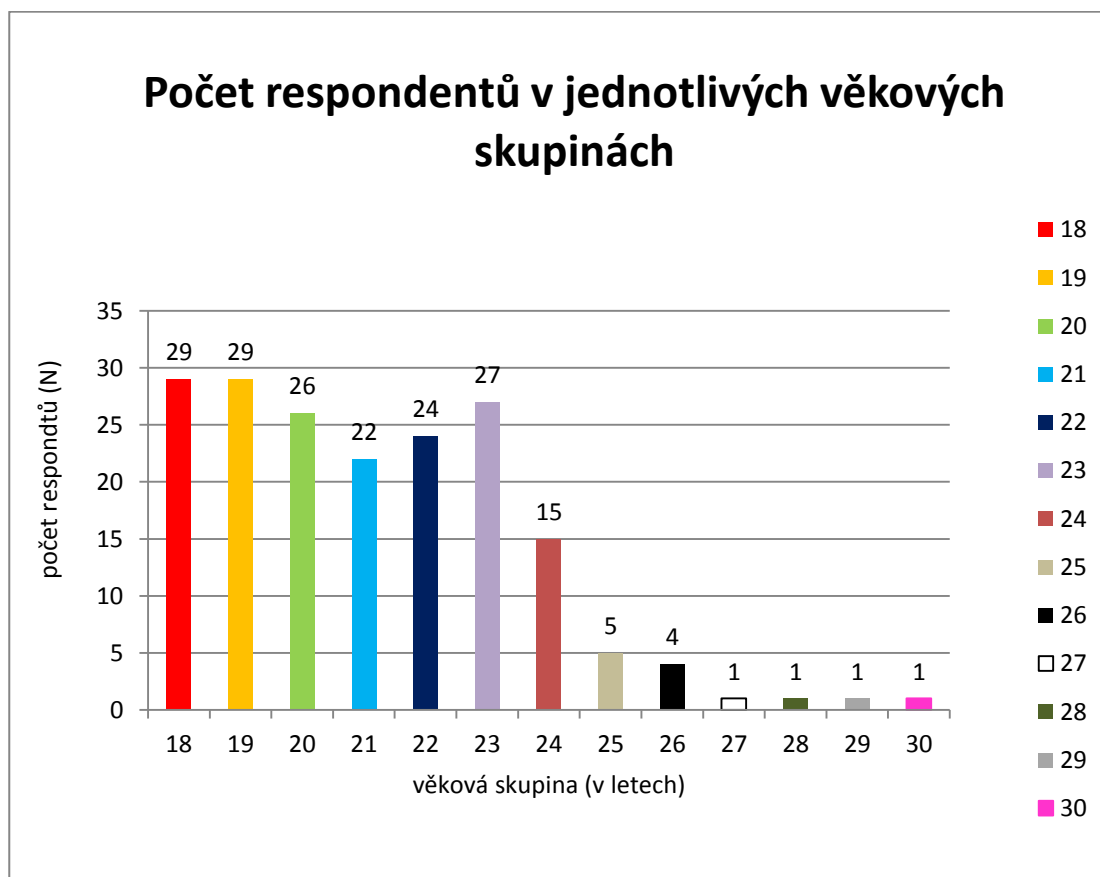
Graf č. 12 porovnání střední hodnoty výsledků asertivity u mužů a žen v jednotlivých konstelacích

2.7.3 Rozložení respondentů podle věku

Co se týče věkových skupin, byl malý počet zejména u respondentů od 25 do 30 let, do 25 let věku se mi podařilo získat nejvíce respondentů:

Graf. Č. 13 věkové rozložení respondentů

2.8 Hodnocení kvality výzkumu

Abych zajistila kvalitu výzkumu, musí být prokázána jeho reliabilita a validita. (Hendl, 2006) V mém případě jsem použila dotazník, který má prokázanou reliabilitu i validitu ovšem nebyl vyzkoušen v českém prostředí, ale jen u vysokoškolské populace na Novém Zélandě a u psychicky nemocných lidí (také mimo ČR). Je přeložený z angličtiny, což by mohlo znamenat problém. Překlad do češtiny může totiž mít jiný význam než v angličtině. Myslím si však, že co se týče asertivity, může být pohled na věc u české populace velmi podobný. Kulturní rozdíly v tomto směru nemusí být až tak výrazné. Abychom zajistili reliabilitu, můžeme např. opakovat výzkum v čase, na to však nezbyl časový prostor. Vhodnou možností je tedy rozdělení testu na dvě poloviny tzv. split-

half, pokud rozdělíme např. skupinu prvorozených i později narozených libovolně na dvě poloviny, měli bychom v obou částech dosahovat stejných výsledků, což se nám po provedení split-half testu skutečně podařilo prokázat. Validitu měření jsem zajistila opíráním se různé teorie a vycházením z předpokladů v načtené literatuře, jedná se o tzv. obsahovou validitu (Hendl, 2006).

Mohla jsem ovšem narazit na další úskalí. Pokud bych provedla výzkum např. v jiné věkové skupině, než byla ta zkoumaná, mohla bych získat zcela odlišné výsledky. Uvědomuji si, že mým výběrem vzorku nelze dosáhnout vysoké kvality, ale na výzkum celé populace jsem neměla finanční ani časové prostředky. U dotazníku také hrozila nízká návratnost, která by znamenala malou reprezentativitu vzorku (v našem případě 66,5%). Počítala jsem i s tím, že pro jednu skupinu např. pro skupinu prvorozených nebo mladších získám o dost menší počet respondentů než pro skupinu druhou. V jedné z nich jsem skutečně získala menší počet respondentů, ovšem rozdíly nebyli až tak výrazné, jak jsem se zpočátku obávala. Nevyvážené byly také poměry počtů mužů a žen věkové rozložení také nebylo úplně optimální. Dále jsem počítala se subjektivním hodnocením respondentů, jejich výpovědi o tom, jak moc jsou asertivní, nemusely vždy odpovídat skutečnosti. Důvodem může být, že se chtěli ukázat v lepším světle nebo sami sebe nedokázali objektivně posoudit. Dotazník, který jsem rozesílala, byl anonymní, což alespoň do jisté míry mohlo zajistit, aby se respondent nemusel stydět před někým, za to jaký je. Mohlo se také stát, že respondenti měli při vyplňování testu špatnou náladu a jejich odpovědi byly tímto zasaženy, tzn., za jiných okolností by třeba odpovídali jinak. Neměla jsem také možnost se respondentů doptávat na další otázky.

2.8.1 Split half testy:

Výsledky F-testu a t – testu pro 1.pol respondentů:

Tabulka č. 19 – F –test – split half 1

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl 1. pol.		
	<i>Pozd.nar1</i>	<i>Prvorození1</i>
Stř. hodnota	7,65116279	7,03921569
Rozptyl	719,089701	488,758431
Pozorování	43	51
Rozdíl	42	50
F	1,4712579	
P(F<=f) (1)	0,09523354	
F krit (1)	1,62569983	

Tabulka č. 20 – t-test split half 1

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů 1.pol		
	<i>Pozd. nar.</i>	<i>Prvorození</i>
	1	1
Stř. hodnota	8,66666667	7,86538462
Rozptyl	691,203252	514,667798
Pozorování	42	52
Společný rozptyl	593,341207	
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	92	
t Stat	0,1585607	
P(T<=t) (1)	0,43718127	
t krit (1)	1,6615854	
P(T<=t) (2)	0,87436253	
t krit (2)	1,98608627	

Výsledky F – testu a t –testu pro 2. pol. respondentů

Tabulka č. 21 – F –test – split half 2

Dvouvýběrový F-test pro rozptyl 2. pol.		
	<i>Pozd.n.2</i>	<i>Prvoroz.2</i>
Stř. hodnota	-4,4418605	0,44897959
Rozptyl	780,014396	601,419218
Pozorování	43	49
Rozdíl	42	48
F	1,29695622	
P(F<=f) (1)	0,19124658	
F krit (1)	1,63560313	

Tabulka č. 22 – t-test – split half 2

Dvouvýběrový t-test s rovností rozptylů 2.pol.		
	<i>Pozd.n.2</i>	<i>Prvoroz.2</i>
Stř. hodnota	-3,7142857	0,44897959
Rozptyl	775,721254	601,419218
Pozorování	42	49
Společný rozptyl	681,715662	
Hyp. rozdíl stř. hodnot	0	
Rozdíl	89	
t Stat	-0,7582884	
P(T<=t) (1)	0,22514083	
t krit (1)	1,66215533	
P(T<=t) (2)	0,45028167	
t krit (2)	1,98697866	

Po rozdělení obou skupin na dvě poloviny a následném provedení F-testu a t- testu byly výsledky stejné jako před jejich rozdělením. Tedy nemohli jsme ani v tomto případě zamítnout nulovou hypotézu. Tento test nám pomohl prokázat reliabilitu výzkumu.

2.9 Etické otázky společenskovedního výzkumu

V empirickém výzkumu nám však nejde jen o dosažení vědeckého poznání, musíme brát i ohledy na práva respondentů, kteří se zúčastní našeho výzkumu. Je nezbytně nutné dodržovat práva na ochranu osobních údajů na základě zákona č.101/2000 Sb. o ochraně osobních údajů.

V úvodu dotazníku jsem informovala všechny respondenty o záměrech a cílech výzkumu.

Respondent mohl dotazník vyplňovat zcela na základě jeho dobrovolného rozhodnutí, nebyl k jeho vyplnění žádným způsobem nucen a měl právo kdykoliv svou účast na výzkumu ukončit. Vyplnění dotazníku bylo anonymní a získaná data použita pouze pro účely výzkumu. Tím, že jsem dotazník umístila na internet, získal respondent k vyplnění svůj klid a soukromí.

Výsledky dotazníkového šetření jsou součástí přílohy mé bakalářské práce, která se po odevzdání

ukládá fakultní knihovně, kde slouží jako neveřejná příloha. To znamená, že přístup k této příloze je pečlivě zajištěn přístupovým heslem. Tato data budou poskytnuty pouze tehdy, kdyby je někdo chtěl použít k jiným vědeckým účelům. (<http://moodle.fhs.cuni.cz/course/view.php?id=614> , prezentace: Etika ve společenskovědním výzkumu).

2.10 Diskuze

Cílem mého výzkumu, který jsem prováděla v rámci této bakalářské práce, bylo zjistit, zda existuje nějaký vztah mezi sourozeneckými konstelacemi a asertivními dovednostmi. Analýza dat byla provedena třemi způsoby a to nejprve zahrnutím tzv. „pseudoprvozených“ (Havlíček, 1999) do skupiny prvozených a jedináčků, poté byli zařazeni podle své skutečné sourozenecké pozice, (tzn. do skupiny později narozených), a nakonec byli z analýzy úplně vyřazeni. Tento krok jsem provedla z toho důvodu, že většina autorů přiřazuje jedinci, který se narodil po posledním sourozenci za více než pět let vlastnosti prvozených (Havlíček, 1999 a Leman 1997), ale jiní však dodávají, že za některých okolností to může být i delší období než pětileté (Novák, 2007).

Po zanalyzování všech dat se mi nepodařilo žádnou významnou souvislost mezi dvěma proměnnými (sourozeneckými konstelacemi a asertivními dovednostmi) prokázat. Rozdíl asertivity mezi prvozenými (včetně jedináčků) a později narozenými nebyl statisticky významný, ač na první pohled prvození vykazovali vyšší střední hodnotu asertivity.

Při stanovování hypotéz jsem vycházela z předpokladu jiných autorů, kteří míní, že sourozenecké konstelace mají vliv na osobnostní charakteristiky člověka. Např. Frank Sulloway tvrdí, že se od sebe prvození a později narození liší na základě zaujímání různých postojů v rodině (viz jeho princip rodinné niky). Alfred Adler zase poukazuje na vliv rané socializace sourozenců na jejich osobnost a zejména u prvozených se zaměřuje na tzv. „sesazení z trůnu“. (Adler, 1994 a 1997). Další autoři pak upozorňují na velkou pravděpodobnost výskytu asertivních dovedností zejména u prvozených a jedináčků. (např. Havlíček, 1999) Ovšem Leman zase upozorňuje na možnost existence asertivních i neasertivních prvozených. (Leman, 1997) Toto stanovisko se však zdá být, závislé i na jiných předpokladech (viz kap.: Co může mít vliv na projev konstelace) Dalším důvodem proč některé domněnky o sourozeneckých konstelacích nemusí nutně vždy platit, je fakt, že tyto předpoklady jsou pouze pravděpodobnostní. (Adler, 1999)

U jedináčků se předpokládá ještě vyšší míra asertivity, než u prvozených (Havlíček, 1999 a Leman 1997). Z tohoto důvodu jsem ve svém výzkumu uvažovala i o porovnání jedináčků s prvozenými, ale vzhledem k příležitostnému výběru vzorku jsem se obávala, že se najde příliš malé procento respondentů spadajících mezi jedináčky. Myslím si ale, že to může být vhodným námětem pro případné pokračovatele tohoto výzkumu.

Na sourozenecké konstelace byla provedena řada studií, hlavně co se týká jejich vlivu na osobnost obecně (Ernst, Angst, 1983). Ač jsem v literatuře našla, že to v jakém pořadí se narodíme, má jistý vliv i na naše asertivní dovednosti, o empirických studiích k danému tématu jsem příliš mnoho nevyptávala. Objevila jsem např. v knize Birth Order (Ernst, Angst, 1983) výzkumy, týkající se dominance a autoritativnosti (Rohbarth et. Al., 1970). Dále také test, který prokázal mezi vysokoškolskými studenty, že prvorozené ženy, mající jednoho nebo dva sourozence vykazují vyšší míru asertivity než později narození (Hall et al., 1977). Objevila jsem zde i výzkum, týkající vlivu sourozeneckých konstelací na sebevědomí, kde např. jeden z výzkumů prokázal u prvorozených školáků vyšší sebevědomí než u dalších narozených v pořadí (Coopersmith, 1967).

Většina těchto výzkumů byla prováděna na studentech, což se o mém výzkumu říci nedá. To že byl skutečně příležitostným výběrem, mi nezajistilo příliš velkou reprezentativitu vzorku, zato však mnou získaní respondenti byli poněkud variabilnějšího rázu, i když účast na výzkumu byla omezena věkově. Pochopitelně příležitostný výběr vzorku mohl také k účasti přilákat jen určitý typ respondentů. Velkou roli jistě hrála i subjektivita, neboť ne každý se dokáže úplně objektivně zhodnotit. Faktem je, že zde uvedené studie, byly prováděny v zahraničí. Žádný výzkum týkající se sourozeneckých konstelací a asertivity vyzkoušený na české populaci jsem nenašla. Dodržela jsem také standardnost uniformního přístupu, tím že všichni respondenti vyplňovali dotazník s totožnými otázkami. Zásadní problém mohlo způsobit, že diagnostická metoda, kterou jsem použila, mi dovolila získat pouze omezená data. To znamená, že jsem zvolenou metodou přišla o možnost se respondentů doptávat a nezískala od nich moc velké množství informací. Na druhou stranu bylo cílem výzkumu zjistit pouze, zda existují nějaké souvislosti mezi dvěma proměnnými. Dále je třeba upozornit na skutečnost, že můj vzorek nemusel být dostatečně velký, aby ukázal nějaký převratný objev. Pochopitelně však moje práce může vzbudit větší zájem o danou tematiku.

Zejména pro oblast poradenské psychologie. Jak už jsem v práci uvedla, vliv sourozeneckých konstelací není hlavní a stoprocentně rozhodující. Důležitá je i výchova (Čapek a Čapková, 2010). Proto po hlubším prozkoumání této tematiky, může věda získat důležité informace zejména pro rodiče. Ti pak budou vědět, jak lépe vychovávat své děti, aby z nich vyrostli zdravě sebevědomí jedinci. Někteří rodiče si zase mohou uvědomit, jak ke svým dětem přístup změnit, kde dělají ve výchově chybu apod. I samotným jedincům to může napovědět, jak lépe pochopit sebe samé, nebát se projevit a říci vlastní názor.

3 Závěr

Pomocí teorie v první části práce jsem se pokusila zmapovat oblast sourozeneckých konstelací a asertivity, a to od raného socioemocionálního vývoje, přes charakteristiku jednotlivých konstelací a možných dalších vlivů na jejich projev, až po charakteristiku asertivity (asertivních práv a povinností, asertivních dovedností, neasertivního jednání, i příčin jednání neasertivního). Z tohoto teoretického základu bylo zjevné, že pořadí narození sourozenců má jistý vliv na osobnost člověka (i na asertivitu), ač není ten rozhodující.

O tom, zda mají sourozenecké konstelace, nějaký významný vliv na asertivní dovednosti jsem se chtěla přesvědčit v empirické části práce. Mnou provedená studie však neprokázala žádnou statisticky významnou souvislost mezi sourozeneckými konstelacemi a asertivními dovednostmi. Vycházela jsem z předpokladu, že prvorození spolu s jedináčky by měli být více asertivní, než později narození jedinci. Po provedení statistické analýzy se totiž neprokázal žádný významný rozdíl mezi prvorozenými (včetně jedináčků) a později narozenými sourozenci. To, že se tato skutečnost nepotvrdila, ještě neznamena, že určité odlišnosti mezi oběma skupinami vůbec neexistují. Byly totiž provedeny i jiné studie, které tuto skutečnost naopak prokázaly.

Zásadním důvodem pro nepotvrzení předpokladu může být ne příliš citlivá diagnostická metoda, jejíž zvolení sice nebylo chybné, ale vhodným doplněním této studie by jistě byl kvalitativní výzkum, aby tak byla zajištěna větší kvalita výzkumu. Na ten už mi bohužel nevystačily mé časové prostředky. Na druhou stranu je tímto zanechán prostor pro pokračování v tomto výzkumu. Mnou provedený výzkum byl prováděn také za jiných podmínek (např. můj výzkum v ČR, ale dříve provedené studie v zahraničí, jiný výběr vzorku atd.). Další důvodem nepotvrzení mého předpokladu může být i vliv jiných okolností na projev sourozenecké konstelace, neboť sourozenecké konstelace nejsou jediným předpokladem pro vývoj sociálních dovedností a dalších osobnostních charakteristik (viz kap., Co může mít vliv na projev konstelací)

Co se týče jiných studií na sourozenecké konstelace a jejich vlivu na osobnostní charakteristiky, bylo prokázáno, že tyto konstelace mají svou váhu, ovšem je potřeba zaměřit se na tuto tematiku ze širšího kontextu a brát ohledy i na další skutečnosti.

Proto si myslím, že si toto téma jistě zaslouží větší pozornost a mělo by být blíže prozkoumáno, neboť může pomoci nejen jedincům, jak vnímat sebe samé, ale i rodičům při výchově dětí.

4 Použitá literatura a zdroje:

ADLER A., *Porozumění životu*, Praha: Aurora, 1999.

ADLER A., *Psychologie dětí*, Praha: Práh, 1994.

ČAPEK J., ČAPKOVÁ M., *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*, Praha: Portál, 2010.

DISMAN M., *Jak se vyrábí sociologická znalost*, Praha: Nakladatelství Karolinum, 2000.

ERNST C., ANGST J., *Birth Order: Its influence on Personality*, Springer, Berlin, 1983.

FERJENČÍK, *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*, Praha: Portál, 2000.

HAVLÍČEK J., *O míse studené rýže, Pořadí narození a formování osobnosti*, Vesmír, 78, červenec 1999.

HENDL J. *Přehled statistických metod zpracování dat, Analýza a metaanalýza dat*, Praha: Portál, 2006.

KASSIN S., *Psychologie*, Brno: Computer press, 2007.

LANGMEIER J., KREJČÍŘOVÁ D., *Vývojová psychologie*, Praha: Grada, 1998.

LEMAN K., *Sourozenecké konstelace*, Praha: Portál, 1997.

NOVÁK T., *Sourozenecké vztahy, 2007*, Praha: Grada, 2007.

NOVÁK T., POKORNÁ A., *Asertivita jako lék v profesních a mezilidských vztazích*, Praha: C. H. Beck, 2003.

POSPÍŠIL, *Asertivita, aneb Jak ze slepé uličky v mezilidských vztazích*, Plzeň: vl. nákladem, 1996.

PRAŠKO J., PRAŠKOVÁ H., *Asertivitou proti stresu*, Praha: Grada, 2007.

PREKOPOVÁ J., *Prvorozené dítě*, Praha: Grada, 2002

RATHUS A., NEVID, J. S. *Concurrent validity of the 30-item Assertiveness Schedull with psychiatrie population. Behavior Therapy*, 1977,8, p. 393-397

REITEROVÁ E., *Základy statistiky pro studenty psychologie*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009.

SATIROVÁ V., *Kniha o rodině*, Praha: Institut Virginie Satirové: Práh, 1994

SKUTIL M., *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty a učitelství*, Praha: Portál, 2011.

SULLOWAY, F. J., *Born to rebel: Birth Order, Family Dynamics, and Creative Lives*. New York: Vintage Books, 1997.

ŠULOVÁ L., *Raný psychický vývoj dítěte*, Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010.

VALIŠOVÁ, A. *Asertivita v rodině a ve škole*. Jinočany: H&H, 1998.

VAVRDA V., *Otázky soudobé psychoanalýzy*, Praha: Lidové noviny, 2005.

WILSON B., EDINGTON G., *First Child*, New York: McGraw – Hill Book Company, 1981.

4.1 Internetové zdroje:

http://www.psychology.org.nz/cms_show_download.php?id=924

http://academic.cengage.com/resource_uploads/downloads/0495098000_76994.pdf

<http://moodle.fhs.cuni.cz/course/view.php?id=614>

5 Přílohy

- **Příloha č. 1.:** Dotazník
- **Příloha č. 2.:** Tabulka odpovědí respondentů + pilotáž